

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 4.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Bácsatyai Dániel
III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása

Kármán Gábor
Bethlen Gábor kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben

Kis Iván
Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása

Turbucz Dávid
A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején

Luka Dániel
Termelőszövetkezeti gazdálkodás a Rákosi-korszakban

Novák Attila
Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 4. szám

TANULMÁNYOK

Bácsatyai Dániel III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása 423

Kármán Gábor Török frázissal való írás. Bethlen Gábor politikai
kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben 443

Kis Iván Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása.
Források és munkamódszer 471

Turbucz Dávid A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején. Horthy Miklós kapcsolati hálója 503

Luka Dániel Zárszámadástól zárszámadásig. Termelőségvetkezeti
gazdálkodás a Rákosi-korszakban 521

Novák Attila Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság
(1964–1981) 551

MEGEMLÉKEZÉS

Pók Attila Búcsú Hajdu Tibortól 569

ZÁRSZÁMADÁSTÓL ZÁRSZÁMADÁSIG Termelőszövetkezeti gazdálkodás a Rákosi-korszakban

LUKA DÁNIEL

.....
FROM FINAL ACCOUNT TO FINAL ACCOUNT
Cooperative Farming in the Rákosi-era

The Soviet type collectivization began in Hungary in 1948. Cooperative groups and agricultural producer cooperatives were organized; therefore, significant financial resources were reallocated in agriculture for this purpose. This paper analyzes the relations between state support and collective farming, focusing especially on the progress of investment and remuneration policy. The analysis is based mainly on documents on final accounts and economic state of the cooperatives. The cooperatives could start and kept production going by state loans, however, despite concessions, the financial burdens indebted them in the long-term. The collective farms remained non-profitable and the local as well as the national state and party organs became more aware of the situation in the first years of the 1950s. The central planning did not take into consideration local circumstances and set plans and quotas in an arbitrary way. This practice contributed to economic uncertainty and inflexibility, while cooperative members depended on income of the collective work. The final account at the end of the economic year revealed production success or failure, while the state revised every year the current state of finances. The paper reveals that Lack of material incentives and negative effects of strict central planning of production resulted instability, while the party state had exact perception of a widening agricultural crisis and sought corrections and solutions in 1952/1953. This development spanned the 1950s until the end of the Rákosi-era, including continuities before and after 1953, consequently eased Stalinist agricultural policies in the long-term.

Keywords: planning, remuneration, finances, collectivization, state support
.....

Az új mezőgazdasági rendszer a tervgazdálkodásban

1945 fordulópont volt a magyar és a nemzetközi történelemben egyaránt. Az újrakezdés és újjáépítés az egész társadalomra és a gazdaság minden területére nagy hatású következményekkel járt. Az agrárium kifejezetten gyorsan a változások középpontjába került, mivel 1945-ben, szovjet nyomásra és kommunista irányítással, földosztást hajtottak végre, amely megszüntette a nagybirtokokat Magyarországon. Rövid időn belül elindították az első hároméves tervet, a következő évben pedig bekövetkezett a Magyar Kommunista

Luka Dániel, történész, agrártörténet-kutató.

Párt (= MKP) politikai hatalomátvétele. 1948-tól a sztalinizáció részeként a szovjet mintájú kényszerkollektivizálás során először a földműves-szövetkezetekhez kapcsolódó földbérlet-szövetkezeteket, majd pedig „termelőszövetkezeti csoportokat” szerveztek, miközben a korábbi, tradicionális vidéki szövetkezeteket felbomlasztották és beolvastották az új hálózatba.¹

A sztálinista pártvezetés elképzelései szerint a mezőgazdasági termelés és az agrártársadalom beillesztése a tervutasításos gazdaságba a parasztságtól idegen, szovjet kolhoz-szerű termelőszövetkezetekkel valósult volna meg. Mindezzel párhuzamosan új vidéki társadalmi szerkezet megteremtésén fáradoztak, amelynek élén részben a kollektív gazdaságok vezetői álltak. Az első termelőszövetkezeti csoportok a földműves-szövetkezetekből nőttek ki, amelyek közül a III. típusú termelőszövetkezeti csoport számított a legfejlettebbnek.² 1950-től ezeknek a csoportoknak az „önállósításával” jöttek létre az önálló termelőszövetkezetek. 1953-tól mind a III. típusú csoportok, mind pedig az önálló termelőszövetkezetek egyformán mezőgazdasági termelőszövetkezetekként működhetnek tovább.³ Később, az ötvenes évek közepétől, a jogi szabályozásnak megfelelően már csak egyféle típusú csoport működését engedélyezték.⁴

Az új mezőgazdasági rendszer egyik alappillére a termelőszövetkezet volt, azonban a sztálinista politikusok ebben is csak egy átmeneti gazdálkodási formát láttak. A legideálisabbnak az állami tulajdonon alapuló üzemegységet tekintették, amit Magyarországon az állami gazdaság testesített meg. Állami kedvezményekkel próbálták rávenni a birtokosokat arra, hogy földjükkel együtt lépjenek be a közös gazdaságokba.⁵ A kollektivizálást Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártjának (= MDP) főtitkára hirdette meg 1948 augusztusában Kecskeméten, amit 1949-től ismétlődő kampányok követtek.⁶ Nem volt kétséges, hogy a csoportok szervezése folytatódni fog az első öt éves terv időszakában is, annak ellenére, hogy azok a mintaalapszabály szerinti működésre szinte képtelenek voltak. A mezőgazdaságból a jövedelemelvonásnak három fő eszköze volt: az adó-, az ár- és a beszolgáltatási rendszer. A termelőszövetkezetek önálló gazdálkodásának lehetőségeit szűkítették a kötelező szerződéskötések, továbbá a begyűjtési, a beruházási és a vetéstervek. Ebben a mezőgazdasági rendszerben korlátozott volt a termények értékesítése.

1 Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. Honvári János. Bp., 1996. 530–531.

2 Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Bp., 2012. (Társadalomtörténeti Monográfiák 3) 141–142. Magyarországon 1948 decemberétől három típusú termelőszövetkezeti csoport működhetett. A három típus legfőképpen a munkaszervezés és a jövedelemelosztás módjában különbözött. Az I. típusú csoportban volt a legalacsonyabb szinten a közös munka mértéke. Varga Zsuzsanna: Modelltranszferek keletről és nyugatról: mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon 1949–1989. Bp., 2014. [Akadémiai doktori értekezés] 76–77.

3 A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1.070/1953. (XI. 12.) számú határozata a mezőgazdasági termelőszövetkezet alapszabályának megerősítéséről. Magyar Közlöny 8 (1953) 60. sz. 369–376.

4 1.068/1955. (VII. 28.) MT. sz. határozat a termelőszövetkezeti csoport új mintaalapszabályának megerősítéséről. Magyar Közlöny 10 (1955) 82. sz. 82.

5 Az 1945-ös földosztás során juttatásban részesült gazdák mentesültek például a juttatási ár fizetési kötelezettség alól a belépés után a tagság időtartamára.

6 Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956. Bp., 2013. 183–197.

A tanulmányban a termelőszövetkezetek gazdálkodását, gazdasági helyzetét vizsgálom 1948/49-től 1956-ig, főleg az éves zárszámadásokról szóló jelentések, kimutatások és az azokat kiegészítő források adatai alapján. Két fő aspektust emelek ki elemzésem során, a termelőszövetkezetek állami támogatását, megsegítését, illetve ehhez kapcsolódóan a jövedelemelosztás alakulását, módjait. Az írott, primer forrásszövegeket elsősorban gazdasági-társadalmi szempontok szerint, kvalitatív módszerrel vetem össze különböző kordokumentumokkal. Ebből a célból az immár több mint másfél évtizedes, az egykori Győr-Sopron megyét érintő levéltári kutatásom során feltárt, a témához releváns iratokat is bevontam elemzésembe. A tanulmány forrásbázisának gerincét a Földművelésügyi Minisztérium, a Minisztertanács, valamint a kommunista párt éppen aktuális néven működő mezőgazdasági és szövetkezeti grémiumának iratai képezik. Mindezek mellett megkerülhetetlen a hivatalosan megjelent és hatályba lépett, továbbá az eddig feltárt belső utasítások, szabályozások, valamint az ezekhez köthető javaslatok, tervezetek és előterjesztések felhasználása és ismerete ahhoz, hogy a kommunista párt politikai szándékait fel lehessen fedni. A kommunista diktatúrában a propaganda a legtöbb esetben teljesen más képet festett a nagyüzemi mezőgazdaság fölényét szimbolizáló termelőszövetkezetek gazdasági helyzetéről, mint amilyenek a valós állapotok voltak.

A téma historiográfiája rendkívül bő, mégis vannak alig megválaszolt kérdések.⁷ A Rákosi-korszak agrárpolitikai változásait mind az 1990 előtti, mind pedig az 1990 utáni történeti munkákban egészen merev periodizáció alapján dolgozták fel, amely figyelmen kívül hagyta bizonyos folyamatok dinamikáját. Számos műben 1953 júniusa egyértelműen a sztálinista pártpolitika megfékezésének és az enyhülés kezdetének határköve, amely előtt a válságjelenségek ellenére sem volt hajlandó semmit sem változtatni agrárpolitikáján a kommunista rezsim. Sőt, nemcsak hogy lazított volna a kényszergazdálkodáson, a problémákról tudomást sem akart szerezni.⁸ A mezőgazdaság kollektivizálása során körvonalazódó, majd pedig a gyakorlatban is megvalósuló és kiteljesedő agrárreformok legújabb történeti feldolgozásai alapvetően az „új szakaszra” és az 1956 utáni időszakra koncentrálnak.⁹ Egyik előfeltevésem, hogy nemcsak az 1953 és 1956, hanem az 1953 előtti évek is meghatározók voltak a termelőszövetkezeti gazdálkodás további formálása szempontjából, valamint hogy a szovjet dogmák mentén működésképtelen kollektív gazdaság-

7 Valuch Tibor: A történeti parasztság változásai az 1960-as években. *Századvég* 27 (2003) 10.

8 Garamvölgyi Károly: *Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása. Az átszervezés néhány közgazdasági és társadalmi problémája*. Bp., 1965. 37.; Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961*. Bp., 1972. 126–130.; Fazekas Béla: *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon*. Bp., 1976. 79–84.; Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985*. [i.] Bp., 1985. 238–241.; *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól, 555.*; Szakács Sándor: *A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956*. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Bp., 1998. 337.; Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Bp., 1999. (Magyar Gazdaságtörténet 2) 142–143.; Varga Zsuzsanna: *Az agrárium 1945-től napjainkig*. In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*. Szerk. Estók János et al. Bp., 2003. 294.

9 Varga Zsuzsanna: Termelőszövetkezet az agrárirányítás és a paraszti érdek erőterében az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején. *Agrártörténeti Szemle* 40–41 (1998–1999) 178–211.; Uő: *Mezőgazdasági reformmunkálatok (1961–1964)*. *Múltunk* 12 (2000) 253–282.; Uő: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Bp. 2001. (Politikatörténeti Füzetek 18); Uő: *Kiütkezés az agrárszektor válságából az „Új szakasz” (1953–1954) idején*. *Századok* 148 (2014) 117–132.

gok erodálódása jelentős tapasztalat volt a pártállam számára. Kutatásom egyik következtetése az, hogy az agrárreformista irányzat kialakulása a pártállam első nagymérvű válságához is köthető, amely 1952/53-ban kulminált. A problémák felismerése mellett a tagok anyagi érdekeltségének a fokozása és a gyakorlatban ekkor már alkalmazott módszerek (premiázás, munkaegység-előlegezés) kiterjesztése is napirenden voltak.

A Rákosi-éra első éveinek politikai és gazdasági válsága már 1990 előtt a szakmai diskurzus részévé vált.¹⁰ Egy gazdaságtörténeti összefoglalóban például azt állapították meg, hogy a rákosista pártvezetés minden módon korlátozta a háztáji gazdaságot, annak ellehetetlenítésére törekedett, s még csak rá sem kényszerült, hogy átmenetileg elfogadja létjogosultságát.¹¹ Ismeretes, hogy a termelőszövetkezetek alapszabálya volt az egyetlen jogszabály, amely hosszú időn át rendelkezett a háztájiról, s hogy Nagy Imre kormánya 1953 második felében hozott határozatot a háztáji gazdaságok területének növeléséről. Ezzel szemben kevésbé ismert, hogy 1953 júliusa előtt jogszabály készült a termelőszövetkezeti tagok háztáji földhasználatáról, mintegy megerősítendő e jogintézményt a termelőszövetkezeti családok saját szükségleteinek kielégítése céljából.¹²

A termelőszövetkezetek gazdálkodását specifikusan, rövidebb vagy hosszabb terjedelemben taglaló írások egy része szerint az első közös gazdaságok nem voltak nagyüzemnek nevezhetők, viszont egészen jól működtek 1950-ig, míg 1951-től romlott gazdálkodásuk. A Rákosi-korszak első éveinek termelőszövetkezeti gazdálkodását részletekbe menően Orbán Sándor és Fazekas Béla taglalta.¹³ Más szerzők egy része szerint a termelőszövetkezetek sem 1951 előtt, sem pedig 1953 után nem voltak olyan rossz gazdasági helyzetben, mint az 1951 és 1953 közötti időintervallumban. A tagság jövedelmét állami segítséggel tartották szinten, miközben már 1951-től voltak olyan tagok, akik elhagyták a termelőszövetkezetet.¹⁴ Az „új szakaszhoz” kapcsolódóan a szakirodalomban megtalálható az az értékelés is, hogy ekkor jelentős javulás nem következett be a gazdálkodás terén, valamint az állami támogatás nem érte el a szükséges mértéket.¹⁵ A termelőszövetkezetek tulajdoni viszonyaival behatóan foglalkozó jogtudós, Seres Imre a hatvanas évek elején egyenesen úgy fogalmazott, hogy az ingyenes és közvetlen állami anyagi támogatás a kollektivizálás kezdetekor független volt a termelőszövetkezetek gazdasági tevé-

- 10 Gyarmati György: Hadigazdasági túlterhelés, rejtőzködő transzformációs veszteség és a személyi kultusz. A magyarországi „új szakaszt” megelőző rendszerválság 1952/53 fordulóján. *Századok* 145 (2011) 75–116.; Varga: Kiűtkeresés az agrárszektor válságából; Baráth Magdolna: Válságkezelés a keleti blokkban Sztálin halála után. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések*. I–VII. Szerk. Fodor Fanni et al. Bp., 2002–2020. VII. 151–159.
- 11 *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól*, 546.
- 12 A háztáji földtulajdon és földhasználat szabályozása az „új szakasztól” kezdődően a földjogi, majd pedig a termelőszövetkezeti törvény-előkészítésnek is a része lett.
- 13 Fazekas: *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom*. Kiemelendő Orbán 1972-ben megjelent könyvében A hibás agrárpolitika következményei című fejezet. Orbán: *Két agrárforradalom Magyarországon*, 87–130.
- 14 Fazekas Béla: *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után*. Bp., 1967. 176–177.; Fazekas: *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom*, 79.; Berend T. Iván: *A szocialista gazdaság története Magyarországon 1945–1968*. Bp., 1976. 107.; Simon Péter: A párt agrárpolitikája a szocializmus alapjai lerakásának időszakában. In: *Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon (1944–1962)*. Szerk. Balogh Sándor – Pölöskei Ferenc. Bp., 1979. 24–26.; Varga: *Az agrárium 1945-től napjainkig*, 291–293.
- 15 Simon: *A párt agrárpolitikája*, 29–30.; Ö. Kovács: *A paraszti társadalom felszámolása*, 160–164.

kenységétől.¹⁶ Felvetődik a kérdés: a kedvezmények mellett milyen támogatást kaptak a termelőszövetkezetek a Rákosi-korszakban, 1948 és 1956 között? Ezt a kérdésfelvetést még relevánsabbá teszi az, hogy a korszak egészén és a forradalom utáni időszakon átfutva a kontinuitás-diszkontinuitás jellegű történeti kutatás, az előbbieken felsorolt okoknál fogva, hiányos, vagy az épp ilyen megközelítés alapján még meg sem történt.

Az állami támogatás fejlődése: az anyagi érdektelenség felismerése

A mezőgazdaság kollektivizálásának felgyorsulásával párhuzamosan nőtt a termelőszövetkezetek használatába kerülő földterület és a taglétszám. Az 1951. évi tervfelemelés ellenére 1951 szeptemberében határozott a párt – némileg ambivalens módon – arról, hogy a kollektivizálás üteme néhol túl gyors volt, és ezért a termelőszövetkezetek politikai és gazdasági megszilárdítására kellett koncentrálni. A termelőszövetkezeti csoportok első felülvizsgálatára azonban már 1949-ben sor került.¹⁷ Az ellenőrzések során rendkívül rossz gazdasági helyzetben találták a csoportokat, 90 esetből 22-ben állapították meg a pénzben vagy természetben nyújtandó előlegigény indokoltságát. Az erről készített jelentésben elismerték, hogy a csoportok megszervezése állami hitel nélkül szinte lehetetlen lett volna. A gazdálkodást egyáltalán nem jellemezte a tervszerűség. Ekkor tűzték napirendre a zárszámadások elkészítését, amellyel kapcsolatosan kérdésként merült fel, hogy a beruházási hitelek terheljék-e a régi és az időközben belépő új tagokat. Ügyszintén kérdéses volt, hogy milyen módon értékeljék és fizessék ki a tagok által bevitt jóságok és ingóságok értékét.¹⁸

1949-től kezdve folyamatosan találkozunk a kormányzati dokumentumokban olyan iratokkal, amelyek a termelőszövetkezetek megszilárdítását irányozták elő. 1951 tavaszáig egymás után hozott a párt határozatokat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztéséről, vagyis a szövetkezetek szervezéséről. 1950 januárjában például azt a következtetést vonták le, hogy a csoportok még csak a kezdeti lépéseket tették meg a nagyüzemi gazdálkodás felé. Kiemelték az állatállomány terén mutatkozó hiányosságokat, a takarmány-, épület- és felszerelésihiányt. Az állam 1950 elejéig 46 954 000 forint rövid lejáratú, illetve

16 Seres Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon forrásai. In: *A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései*. Szerk. Seres Imre. Bp., 1962. 87.

17 Jelentés a termelőszövetkezetekről. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály. Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján. Jegyzőkönyv. Bp., 1949. február 3. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL) M-KS 276. f. 53. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004). Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958). MDP Központi szervei (1946–1958). Politikai Bizottság (1948–1956) (= HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53) 20. ő. e. 3.; A KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályának javaslata a termelőszövetkezeti csoportok felülvizsgálására. Jegyzőkönyv. Bp., 1949. október 24. MNL OL M-KS 276. f. 55. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004). Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958). MDP Központi szervei (1946–1958). Szervező Bizottság (1948–1953) (= HU-MNL-OL-M-KS-276-f-55) 93. ő. e. 3.

18 A termelőszövetkezetek zárszámadásaival felmerülő hitel- és vagyoni jogi kérdések elvi rendezése. 1949. október 29. Jegyzőkönyv. Bp., 1949. október 31. MNL OL M-KS 276. f. 85. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004). Magyar Dolgozók Pártja M-KS 276. MDP központi szervei (1946–1958). Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság (1948–1951) 39. ő. e.

47 736 000 forint hosszú lejáratú hitelt folyósított a csoportok számára.¹⁹ 1950 őszén újabb fejlesztésről határoztak, ekkor ismét terítékre került a zárszámadás kérdése. Hangsúlyt fektettek a munkaszervezetre és a munkaegység alapú jövedelemelosztásra.²⁰ A Földművelésügyi Minisztérium (= FM) ugyanekkor rendelettel szabályozta a termelőszövetkezetek zárszámadását. A rendelkezés szerint a zárszámadást november 19. és december 1. között kellett elkészíteni úgy, hogy a közös vagyon növelése és a különböző kötelezettségek teljesítése prioritást élvezett. Leszögezték, hogy az újonnan belépő tagok a szövetkezeti vagyon teljes jogú részesei lettek, s mint ilyenek, a belépést megelőző, beruházás jellegű kölcsönök és a rövid lejáratú hitelek tartozásai őket is terhelték. Az előkészítést, ellenőrzést és megerősítést a járási tanácsok mezőgazdasági osztályai végezték.²¹

Az MDP Politikai Bizottsága (= PB) 1951 tavaszán egy újabb termelőszövetkezeti fejlesztési javaslatához kapcsolódóan úgy döntött, hogy a tervek által megszabott célszámokat nem szabad túllépni, illetve hogy a fejlesztés mellett a legfontosabb feladat a meglévő termelőszövetkezetek megszilárdítása. A javaslat szerint – miközben nőtt a szövetkezeti vagyon – addig az 1950. évi zárszámadás alkalmával a termelőszövetkezeteket 152 millió forint hosszú lejáratú és 174 millió forint rövid lejáratú hitel terhelte. A tagok jövedelmét kielégítőnek találták, a munkaegységekre 144 millió forintot fizettek ki összesen, munkaegységenként átlagosan 16,14 forintot.²² A felemelt öt éves tervnek megfelelően megemelték a hitelösszegeket, amelyeket főként építkezésekre és az állatállomány növelésére kellett fordítani.²³

Az MDP II. kongresszusa után, 1951 májusában jelent meg egy minisztertanácsi határozat a termelőszövetkezetek gazdasági megerősítéséről. A határozatban szó volt a pénzügyi kérdésekről is, így például arról, hogy negyedévenként pénzügyi tervet kellett készíteni, rövid lejáratú kölcsönt pedig munkaelőlegre csak kivételes esetben (például, ha nem állt rendelkezésre készpénz) lehetett folyósítani.²⁴ Ekkor szabták meg azt, hogy

19 Jelentés a termelőszövetkezeti mozgalomról, javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére és a termelőszövetkezeti pártszervezetekre. Jegyzőkönyv. Bp., 1950. január 26. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 44. ő. e. 2.

20 Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésében soron lévő feladatokra. Jegyzőkönyv. Bp., 1950. november 10. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 63. ő. e. 4.

21 A földművelésügyi miniszter 16.138/1950. FM sz. rendelete a termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok 1950. évi zárszámadásának elkészítéséről. Bp., 1950. november 11. MNL OL M-KS 276. f. 93. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004). Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958). MDP központi szervei (1946–1958). Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály (1948–1956) (= HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93) 228. ő. e. Ekkorra datálódik a termelőszövetkezetek megszilárdításához kapcsolódó egyik korai FM rendelet. 00533/1950. szigorúan bizalmas sz. a földművelésügyi miniszter rendelete a termelőszövetkezetek és csoportok megszilárdításával és termelőszövetkezeti mozgalmunk továbbfejlesztésével kapcsolatos feladatokról. Bp., 1950. november 23.

22 A termelőszövetkezetben munkaegységben mérték a munkát, amelynek értéke a gazdasági év végén, a zárszámadáskor került megállapításra.

23 Jelentés a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és javaslat továbbfejlesztésére. Jegyzőkönyv. Bp., 1951. április 6. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 71. ő. e. 1.

24 Például 40 forintos munkaelőlegre lásd Csornai Járási Mezőgazdasági Osztály. 435/1950. sz. a tszcs-k vetőmagfeleslegének hovaforrása és a kenyér, illetve zsír pótfeladagra igénytartás. Csorna, 1950. június 12. MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (= GyMSVSL) Tanácsok. XXIII. fondfőcsoport. Járási tanácsok 211. fond. Csornai Járási Tanács Végrehajtó Bizottság Mezőgazdasági Osztály iratai 1950–1971.

a pénzügyi tervet a hitelszövetkezet segítségével, a járási tanács felelőssége mellett kellett elkészíteni, illetve, hogy a kölcsönt a járási mezőgazdasági osztály javaslatára a hitel-szövetkezet folyósíthatta. 1951-ben külön szabályozták a termelőség-szövetkezetek és a III. típusú termelőség-szövetkezeti csoportok jövedelemelosztási rendszerét. Különösen érdekes a pénzbeli előlegezésről szóló rész. E szerint a gazdasági év folyamán csak két alkalommal lehetett pénzelőleget adni a tagoknak.²⁵ A szakirodalomban kevés figyelmet fordítottak arra, hogy a párt 1951 szeptemberében határozatot hozott a kollektivizálás ütemének csökkentéséről és a termelőség-szövetkezetek megszilárdításáról.²⁶ Az elmaradott termelőség-szövetkezeti gazdálkodás a határozat szerint abból adódott, hogy magas volt az önköltség, a termelési eredmények pedig alacsonyok, aminek legfőbb okaként a rossz vezetést, a munkaszervezeti problémákat, a gépállomási támogatás elmaradottságát és a szakigazgatási hiányosságokat jelölték meg.²⁷ Az MDP Központi Vezetősége (= KV) Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának javaslata 1951 októberében gyakorlatilag ezeken a pontokon átívelően kínált megoldásokat a termelőség-szövetkezeti gazdaságok megerősítésére.²⁸

Az FM aktívan beavatkozott a termelőség-szövetkezetek pénzgazdálkodásába. 1951 őszén ismét megjelent egy rendelet a zárszámadások elkészítéséről. A rendelet szerint a III. típusú termelőség-szövetkezetekben a közös szövetkezeti vagyonból elsősorban a fel nem osztható szövetkezeti alapot kellett megállapítani, ezután következett az üzemi alap.²⁹ 1951 decemberében javaslat készült a III. típusú termelőség-szövetkezetekben bevezetendő, úgynevezett jövedelmezőségi tervek készítésére. Az elképzelés szerint a jövedelmezőségi terv a termelési tervvel párhuzamosan készült, s annak részét képezte a pénzügyi terv. A hitelek visszafizetését sok esetben meghosszabbították, mivel így elkerülhették a munka-

(= HU-MNL-GyMSVSL-XXIII-211) 2. iratcsomó. Munkaelőlegre hitelkeret-igénylését lásd Győr-Sopron Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztály. FM-nek tszcs-k részére munkaegység előlegre hitelkeret igénylés. Győr, 1951. január 5. MNL OL GyMSVSL XXIII. fondőrcsoport. Megyei tanács. 9. fond. Győr-Sopron megyei Tanács V.B. Mezőgazdasági Osztályának iratai 1950–1965. a) iktatott (= HU-MNL-GyMSVGyL-XXIII-9.a) 8. doboz.

25 1.012/1951. (V. 20.) MT. sz. határozat a termelőség-szövetkezetek gazdasági megerősítéséről. *Magyar Közlöny* 6 (1951) 78. sz. 449–452.; 1.022/1951. (VII. 8.) MT. sz. határozat a termelőség-szövetkezetek és a III. típusú termelőség-szövetkezeti csoportok jövedelemelosztásának új rendszeréről. *Magyar Közlöny* 6 (1951) 106. sz. 719–722.; A földművelésügyi miniszter 38/1952. számú utasítása a termelőség-szövetkezetek és III. típusú termelőség-szövetkezeti csoportok 1952. évi jövedelemelosztásának egyes kérdéseiről. Bp., 1952. július 15. Közli Varga: *Politika, paraszti*, 14.; Jelentés a termelőség-szövetkezetek megszilárdításáról és gazdasági fejlesztéséről. Jegyzőkönyv. Bp., 1951. május 28. MNL OL XIX-K-1-c. Az államigazgatás felsőbb szervei (VI. osztály). Mezőgazdaság és Élelmiszerügy, Földművelésügyi Minisztérium. TÜK iratok (= HU-MNL-OL-XIX-K-1-c). 28. doboz. 3.

26 Nagy József: Kényszerszövetkezetek Magyarországon, 1948–1956. [1. A szövetkezeti szervezés előzményei.] *Agrártörténeti Szemle* 49 (2008) 185–186.

27 Javaslat a termelőség-szövetkezeti gazdaságok megerősítésére. MDP KV, a Politikai Bizottság levele a Megyei Pártbizottságokhoz és a Budapesti Pártbizottsághoz a termelőség-szövetkezeti mozgalom kérdéséről. Jegyzőkönyv. Bp., 1951. szeptember 20. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 83. ő. e. 1.

28 Az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának javaslata a termelőség-szövetkezeti gazdaságok megerősítésére. Jegyzőkönyv. Bp., 1951. október 24. MNL OL M-KS 276. f. 54. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004). Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958). MDP Központi szervei (1946–1958). Titkárság (1948–1956) (= HU-MNL-OL-M-KS-276-f-54). 166. ő. e. 4.

29 18.102/1951. (X. 20.) FM. sz. rendelet a termelőség-szövetkezetek és termelőség-szövetkezeti csoportok 1951. évi zárszámadásának elkészítéséről. *Magyar Közlöny* 6 (1951) 150. sz. 1055–1058.

egység értékének további csökkenését.³⁰ 1951-ben a magyar termelőszövetkezetek esedékes hitele 322 millió forint rövid lejáratú és 15 millió forint közép- és hosszú lejáratú hitel volt. A bevételi hiánnyal záró gazdaságok meghosszabbítandó hitele 85 millió forint volt, végül 71 millió forintnyi hitelt hosszabbítottak meg. Egyes termelőszövetkezeteknél a zárszámadás alapján még a prolongálás ellenére sem tudtak volna készpénzrésztesedést adni a tagoknak, így az FM új, egyéves lejáratú, 10 millió forintos hitel nyújtását javasolta a nehéz gazdasági helyzetben lévő termelőszövetkezeteknek.³¹

1952 jelentős kihívások elé állította a magángazdálkodókat és a termelőszövetkezeteket egyaránt. A magas beadási kötelezettségek mellett ugyanis a rendkívül kedvezőtlen időjárás is sújtotta a mezőgazdaságot. A termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdítását a korábbi rendelkezésekhez hasonlóan 1952 tavaszán egy újabb jogszabály olyan intézkedésekkel kívánta elérni, amelyek a vezetőség politikai-szakmai megerősítését és a munkaszervezet alapszabály szerinti megszervezését mozdították elő.³² 1952 közepén, annak ellenére, hogy elkészült a tömeges kollektivizálás és a „kulákság” likvidálására áttérő agrárpolitikai terv, a pártvezetés – többek között Gerő Ernő – 1952 júliusában gazdasági megfontolásából a kollektivizálás lassítása mellett döntött.³³

Jól ismert, hogy 1952 második felében csökkentették a beadási kvótákat, az azonban már kevésbé, hogy a bolgár tapasztalatokon alapulva, már 1953 első felében tervbe vették egy többéves begyűjtési rendszer bevezetését.³⁴ Az agrárpolitikai korrekciók részben a termelőszövetkezetek gazdálkodási nehézségeihez kötődtek. A gyenge termés és az alacsony jövedelem negatív hatásait nehezen tudták volna kivédeni az instabil termelőszövetkezetek, amelyekből elkezdtek kilépni a tagok. Az FM és a párt mezőgazdasági osztálya 1952 szeptemberében a termelőszövetkezetek megszilárdításáról tett jelentést, amelyben elismerték, hogy a fejlődés egyenlőtlen volt, és hogy a gazdálkodás jövedelmezőségének

30 Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztály, Előterjesztés III. típusú termelőszövetkezetek és csoportok jövedelmezőségi tervének készítésére. Bp., 1951. december 5. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 289. ő. e.

31 Földművelésügyi Minisztérium. K/8/c/1513/1951. sz. feljegyzés Gerő Ernő elvtárs részére a termelőszövetkezetek év végi hitelmeghosszabbításával kapcsolatban, Bp., 1951. november 8. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 289. ő. e.

32 1.009/1952. (IV. 24.) MT. sz. határozat a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdításáról és munkafegyelmének megerősítéséről. *Magyar Közlöny* 7 (1952) 40. sz. 345–352.

33 MDP KV Mezőgazdasági Osztály. Szigorúan bizalmas sz. javaslat a tömeges kollektivizálásra és a kulákság likvidálására. Bp., 1952. május 20., Gerő Ernő kézírásos bizalmas feljegyzése Rákosi Mátyás számára a kollektivizálás üteméről és a kulákság likvidálásáról szóló javaslatról. Bp., 1952. május 23. MNL OL M-KS 276. f. 65. Az 1945 utáni munkaspártok iratai (1945–2004). Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958). MDP Központi szervei (1946–1958). Rákosi Mátyás titkár iratai (1948–1956) (= HU-MNL-OL-M-KS-276-f-65) 308. ő. e.; Javaslat a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére. Jegyzőkönyv. Bp., 1952. július 17., A Politikai Bizottság szigorúan bizalmas sz. határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének üteméről. Bp., 1952. július 17., A földművelésügyi miniszter 51/1952. számú utasítása a termelőszövetkezetek megszilárdításával és a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésével kapcsolatos feladatokról. Bp., 1952. július 18. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 102. ő. e. 1.

34 Luka Dániel: Feszített tervezés és éhezés. Dokumentum a többéves begyűjtési rendszer bevezetésének a történetéhez. *ArchívNet* 23 (2023) 1. sz. <https://www.archivnet.hu/feszített-tervezes-es-ehez-es-dokumentum-a-tobbeves-begyujtesi-rendszer-bevezetesenek-a-tortenetehez>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. március 24.)

növekedése nem tartott lépést a gazdaságok szervezeti megszilárdulásával. Megállapították azt is, hogy 350–400 termelőszövetkezetnél „veszélyes tünetek” mutatkoztak: az emberek egy része máshol keresett munkát. A növénytermelés színvonala lassan emelkedett, a közös állatállomány termelési mutatója pedig alacsony volt, szögezték le a jelentésben. A termelőszövetkezetek elmaradtak beadási kötelezettségeik teljesítésével és jelentős hátralékot halmoztak fel, és bár növekedett a közös vagyon (körülbelül 500 millió forint), a tagok 1952. évi jövedelme a korábbiakhoz képest csökkent. A további megerősítést a politikai munka megjavításában és a gazdálkodás jövedelmezőségének növelésében látták. A dokumentumok szerint a gazdaságok helyi sajátosságaihoz mérten elő kellett segíteni a termelőszövetkezetek melléküzemági és szabadpiaci tevékenységét. Továbbá, október közepétől november végéig háromtagú bizottságoknak kellett felülvizsgálniuk a közel 400 gyenge termelőszövetkezetet. Kilátásba helyezték az állami szervek beavatkozásának csökkentését a termelőszövetkezetek gazdálkodásába. Az MDP KV ezek alapján hozott határozatot 1952 októberében a termelőszövetkezetek megszilárdításáról.³⁵

A FM 1952 őszén felülvizsgálta és kiválasztotta azokat a gyengén működő termelőszövetkezeteket, amelyek számára az Országos Szövetkezeti Hitelintézet hitelt biztosított munkaegység-előlegezésre.³⁶ A termelőszövetkezetek hitelszükségleteire a Magyar Nemzeti Bank járási fiókjainak iratai közt is találunk adatokat, így például Győr-Sopron megye Győri járásában 1953 elején az 1952-ben alakított csoportok hitelből tudták csak teljesíteni beadási kötelezettségeiket.³⁷ Az alacsony terméseredmény 1952-ben oda vezetett, hogy a termelőszövetkezetek többségében az előző évinél 30–35%-kal kevesebb lett a tagok részére osztható természetbeni és pénzbeli részesedés. A rossz teljesítmény magyarázatára az MDP KV-nek Mezőgazdasági Osztálya még egy okot talált: „A gyenge termés mellett ez abból is adódik, hogy a termelőszövetkezetek az elmúlt gazdasági évben nagyarányú beruházásokat végeztek, de emellett nagyfokú pazarlás is tapasztalható a gazdálkodás minden ágában.”³⁸ Mindebből adódóan a munkafegyelem és szervezet meglazult, a munkaerő elvándorolt, így szükségessé vált 120 millió forintnyi hitel meghosszabbítása és plusz 31 millió forint hitel nyújtása vetőmagvásárlásra és munkaegység-előlegre.

35 Jelentés a termelőszövetkezetek megszilárdításáról. Jegyzőkönyv. Bp., 1952. szeptember 25., MDP Központi Vezetőség. Szigorúan bizalmas sz. határozat a termelőszövetkezetek megszilárdításáról. Bp., 1952. október 20. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 107. ő. e. 2.; Feljegyzés a termelőszövetkezetek megszilárdításáról. Bp., 1952. október 20. MNL OL XIX-A-2-ee. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály) XIX-A. Központi (nem miniszterialis) kormányzati szervek (1944–2002). Minisztertanács Titkársága (1945–1990). Minisztertanács Titkársága Központi TÜK iratkezelőség (= HU-MNL-OL-XIX-A-2-ee) 185. doboz.

36 Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztály. 626/73/1952. sz. a gyengén működő termelőszövetkezetek felülvizsgálata. Bp., 1952. október 3., Földművelésügyi Minisztérium miniszterhelyettese. 626-163-1/1952. szigorúan bizalmas sz. levél a megyei tanácsok mezőgazdasági osztályainak a munkaegység előleg hitelekéről. Bp., 1952. október 25. HU-MNL-GyMSVGyL-XXIII-9.a. 10. ő. e.

37 Magyar Nemzeti Bank győri járási fiókja, a termelőszövetkezetek hitelalakulása. Győr, 1953. február 6. MNL OL Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (= GyMSVGyL) XXIX. fondőcsoport. Gazdasági szervek, hitelügyi és biztosítási vállalatok. 202. fond. A Magyar Nemzeti Bank Győr-Sopron megyei fiókjának iratai (1950–1969) (= HU-MNL-GyMSVGyL-XXIX-202) 35. doboz.

38 MDP KV Mezőgazdasági Osztály. K/8/d/1758/1/1952. sz. az 1952. évi népgazdasági terv teljesítésének állása a mezőgazdaság területén és az 1953. évi népgazdasági terv mezőgazdasági feladatai. Bp. [Pontos dátum nélkül, 1952 második fele.] HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 413. ő. e.

Zárszámadás 1952-ben: az agrárválság tapasztalata a hatalom szemszögéből

Az 1952/1953-as termelőszövetkezeti zárszámadásoknak a korábbiaknál nagyobb lett a jelentősége. Az aránytalan és összehangolatlan tervezés, valamint a beruházás- és hitelpolitika a mezőgazdasági termelést nem serkentette, épp ellenkezőleg. Nem mellékes tényező, még a kollektivizálás tempójának a visszafogása mellett is, hogy mind nagyobb számú termelőszövetkezeti tag és családtag életét érintette a közös gazdálkodás eredményessége. Az anyagi érdekeltség kérdése így fokozottabban előtérbe került. További, lényeges komponens volt az elaprózott, közös használatba vont földek összevonása, tagosítása, ami földkoncentrációt eredményezett. 1951-től a termelőszövetkezetek megerősítéseként tekintettek a tagosításokra.

Az MDP KV Mezőgazdasági Osztálya munkatervet készített az 1952. évi zárszámadások előkészítéséhez és végrehajtásához. A dokumentum szerint ezt az alkalmat arra kívánták felhasználni, hogy körülbelül 600–800 csoportot önálló termelőszövetkezetté alakítsanak át. A munkaterv készítői a következőképp értékelték a helyzetet: „Előreláthatólag az ezévi zárszámadás készítése során nagyobb nehézségek leküzdésére számolhatunk.”³⁹ A zárszámadások valószínűleg a vártnál jobban elhúzódtak. Ezt támasztja alá a decemberi párthatározat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztéséről, amelyben a nagyobb arányú növekedést azokban a községekben irányozták elő, amelyekben a már meglévő termelőszövetkezetek jól dolgoztak. A javaslat a következőt tartalmazta: „A most készülő évvégi zárszámadások adatainak és tapasztalatainak alapján a Központi Vezetőség Mezőgazdasági Osztálya dolgozza ki a termelőszövetkezetek további megerősítése érdekében szükséges feladatokat és azt január 31-ig terjessze a Politikai Bizottság elé.”⁴⁰ Érdekes adalék, hogy az FM 1952 őszén nem adott ki hivatalosan rendeletet a termelőszövetkezetek zárszámadásának elkészítéséről.⁴¹ A helyi pártsajtó kedvező körképet tárt az olvasók elé például a Győr-Sopron megyei termelőszövetkezetek gazdálkodásáról az év végi összesítések alapján. Ezek szerint 1952-ben még inkább megmutatkozott a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság fölénye, habár – fűzték röviden és szűkszavúan hozzá – voltak termelőszövetkezetek, amelyek saját hibájukból nem értek el jobb eredményeket.⁴² A Minisztertanács a kialakult gazdasági helyzetben a tagok jövedelmének kiegészítésére, illetve növelésére újabb hitelekéről, valamint a korábban folyósítottak meghosszabbításáról határozott 1952 decemberében. Az új hitelek mellett (120 millió forint) újabb 70 millió forinttal toldotta

39 MDP KV Mezőgazdasági Osztály. K/8/c/784/1952. sz. munkaterv a termelőszövetkezetek és III. típusú termelőszövetkezeti csoportok 1952. évi zárszámadásának előkészítési és végrehajtási időszakára. Bp., 1952. október 17. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 408. ő. e.

40 A KV Mezőgazdasági Osztályának javaslata a termelőszövetkezetek téli számszerű fejlesztésére és a tagosításra. Jegyzőkönyv. Bp., 1952. december 3., MDP KV. Szigorúan bizalmas sz. határozat a termelőszövetkezetek téli számszerű fejlesztéséről és a tagosításról. Bp., 1952. december 12. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-54. 221. ő. e. 6.

41 Az 1952 novemberében megszűnő, Gerő Ernő által vezetett Népgazdasági Tanács adott ki határozatot a zárszámadásokról (440/1952. sz.), amely tartalmazta a megsegítés módjait is. Az FM belső utasításokat adott ki a zárszámadásokhoz kapcsolódóan.

42 Termelőszövetkezeteink zárszámadásáról. *Győr-Sopron megyei Hírlap* 1952. november 21. 1.

meg a kormány a gazdálkodást úgy, hogy azt részben a tagok munkaegység-részesedésének a kiegészítésére lehetett fordítani.⁴³

A termelőszövetkezetek úgy léptek át az új évbe, hogy a magángazdaságokhoz hasonlóan egy részükben nem volt biztosított a következő vetéshez szükséges vetőmag és a betakarításig a saját szükségletet fedező „fejadag” sem. Az alacsony pénzbeli és természetbeni részesedés súlyosbította a helyzetet.⁴⁴ Az FM 1953. január végén terjesztette elő jelentését a Minisztertanácshoz a zárszámadások befejezéséhez szükséges hitelkeret felhasználásáról és az eladósodott termelőszövetkezetek felülvizsgálatáról. Ezek szerint 3089 termelőszövetkezetből 2666 esetben erősítették meg a zárszámadást a mezőgazdasági szakigazgatási szervek, míg 373 termelőszövetkezetet felülvizsgáltak, mivel azok további állami támogatásra szorultak. A Népgazdasági Tanács határozata szerint 120 millió forint közleplejáratú hitelt lehetett nyújtani megsegítés céljából, ehhez adódott hozzá az említett 70 millió forint. A teljes összegből 143 millió forintot használtak fel, de a maradék 373 termelőszövetkezetnek még további 85 millió forintra volt szüksége. A hitelkeretből történő pénzfelhasználást próbálták redukálni, illetve azt javasolták, hogy 17 millió forint támogatás mellett 1953 teléig mélyrehatóan vizsgálják meg ezeknek a termelőszövetkezeteknek a gazdasági helyzetét.

Az összes termelőszövetkezet esedékes 1952. évi kötelezettsége 498 millió forintra rúgott, ebből az adott évben 70 milliót sikerült csak rendezniük. 1952-ben 327 millió forint támogatásban részesültek a termelőszövetkezetek. Az eladósodás okait több pontban foglalták össze a minisztériumban: a kedvezőtlen időjárás, a szerződéses termelésből folyó előlegek, a beadási és gépállomási kötelezettségek összehangolatlansága, a rossz termés, valamint:

„b./ Rendkívül nagyarányú volt a termelőszövetkezetek beruházása, aminek az lett a következménye, hogy a közös vagyon szaporodása ugyan jelentős a szövetkezetekben, azonban ennek az lett az ára, hogy részben esedékes kötelezettségeiket nem tudták teljesíteni, részben pedig tagjaiknak nem tudtak olyan munkaegység-részesedést biztosítani, ami a szövetkezetek megszilárdulásához és fejlődéséhez kívánatos lenne.”⁴⁵

Az FM előterjesztése a Minisztertanácshoz a termelőszövetkezetek 1952. évi zárszámadásáról február közepén került a minisztérium kollégiuma elé tárgyalásra. Az előterjesztés szerint az őszi vetések elhúzódása miatt később kezdődött a zárszámadás, melynek során a termelőszövetkezetek pénzgazdálkodását illetően számos visszasságot feltártak. A részletes pénzügyi elemzésben kitértek arra, hogy valószínűleg több helyen túllépték

43 0010/2. szigorúan titkos sz. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 4/15/1952. sz. határozata a termelőszövetkezetek zárszámadásával kapcsolatos hitelkeret kiegészítéséről. Bp., 1952. december 26. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 11. doboz.

44 Földművelésügyi Minisztérium, szigorúan titkos sz. feljegyzés Nagy Imre számára, előzetes adatok a termelőszövetkezetek zárszámadásainak összesítéséből. Bp., 1953. január 27. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-65. 298. ó. e.

45 Földművelésügyi Minisztérium, szigorúan titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz a termelőszövetkezeti zárszámadások befejezéséhez engedélyezett hitelkeret felhasználásáról és egyes eladósodott termelőszövetkezetek felülvizsgálatáról. Bp., 1953. január 21. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-65. 298. ó. e.

a munkaegység-előlegként kiosztható 50%-ot. Megállapították, hogy a rossz időjárás mellett a nem megfelelő gazdálkodás volt a problémák egyik fő oka. Összességében arra a következtetésre jutottak, hogy „A termelőszövetkezetek többsége állami hitelből gazdálkodik, az állami szervek pedig a gazdálkodás problémáit sok esetben csak egyszerű hitelkérdésnek tekintik.”⁴⁶

A termelőszövetkezetek 1949-től görgették maguk előtt a hiteleket. Az eladósodásnak több tényezőjét is azonosították: a termelési szerződések rendszere, amely legtöbb esetben megakadályozta a termelőszövetkezeteket a szabadpiaci értékesítésben, és az állattenyésztési terv és a takarmánytermelési terv összhangjának a hiánya. A javaslatok között szerepelt, hogy az Országos Tervhivatal (= OT) és az FM a termelési, begyűjtési és beruházási terveket a termelőszövetkezetek adottságainak a figyelembevételével alakítsa ki. A termelési szerződések teljesítése során jogi védelmet kellett biztosítani a szerződött vállalatok túlkapásaival szemben. Az épületberuházások visszafizetését 15 évre kívánták felemelni, három év törlesztésmentes idővel.⁴⁷ Az FM kollégiumi ülésének a jegyzőkönyve még több gondolatot tartalmazott például az előleg kérdéséről. A tagok háztartási és ellátási kérdéseinek rendezésére valamilyen új formájú munkaegység-előleget terveztek bevezetni.⁴⁸ A gazdálkodásról a következőt állapították meg:

„Az anyaggazdálkodási, beruházási rendszer tekintetében egyetértek Hont elvtárssal és ezt látom egyik legsúlyosabb tényezőnek, nem a szövetkezetek eredményromlásában, mert abban a kevés termés volt a döntő kérdés, hanem abban, ahogyan mi a szövetkezetek gazdálkodását megnyomorítottuk, kincstári jellegűvé, bürokratikusá tettük. Ezzel megbénítjuk a szövetkezetek mozgását.”⁴⁹

A veszteséges üzemágak elemzését is előrevetítették, mint ahogy a pénzgazdálkodás is.⁵⁰ A hitelrendszer kérdéseit már március 15-ig a Minisztertanács elé akarták vinni. Három súlypontot jelöltek meg, amelyekről külön előterjesztést terveztek a Minisztertanácshoz benyújtani: a pénzügyi és hitelrendszer, a termelési szerződésekkel kapcsolatos kérdések, a beruházási és anyaggazdálkodási rendszer.⁵¹ A kollégium határozata szerint a kb. 380 gyenge termelőszövetkezetet március végéig felül kellett vizsgálni, míg június

46 Minisztertanácsi előterjesztés a termelőszövetkezeti zárszámadások elkészítéséről. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. február 13., Földművelésügyi Minisztérium Főkönyvelőség. Szigorúan bizalmas sz. előterjesztés a minisztertanácsnak a termelőszövetkezetek és III. típusú termelőszövetkezeti csoportok 1952. évi zárszámadásáról. Bp., 1953. február 12. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 35. doboz. 1.

47 Földművelésügyi Minisztérium Főkönyvelőség. Szigorúan bizalmas sz. előterjesztés a minisztertanácsnak a termelőszövetkezetek és III. típusú termelőszövetkezeti csoportok 1952. évi zárszámadásáról. Bp., 1953. február 12. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 35. doboz.

48 A szakirodalomban olvasható, hogy 1953-tól terjedt el a készpénz-előlegezés rendszertelen formában. Varga: *Politika, paraszti*, 38. A források alátámasztják, hogy a rendszeres készpénzelőleg-fizetés a jelzett időpontban mindinkább előtérbe került, illetve ez irányú intézkedések is történtek.

49 Minisztertanácsi előterjesztés a termelőszövetkezeti zárszámadások elkészítéséről. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. február 13. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 35. doboz. 1.

50 A termelőszövetkezetek pénzgazdálkodásáról ekkor már jó ideje folyamatban volt a jogszabály-előkészítés.

51 Nem csupán a pénzgazdálkodásról, de a források szerint a termelőszövetkezetek hitelrendszeréről is elkészült egy tervezet, valamint intenzíven vizsgálták a szerződéses termelés kapcsán felmerülő kérdéseket

végéig szabtak határidőt a termelőszövetkezetek anyaggazdálkodási és beruházási rendszerére teendő javaslatok kidolgozására.⁵² A termelőszövetkezetek 1952. évi zárszámadása 1953. május 8-án került a Minisztertanács Elnökségének a napirendjére. Az adatok ismét megerősítették, hogy a termelőszövetkezeti beruházások döntő többsége állami hitelből történt. Az alacsony jövedelemrészesedés kiegészítésére 1952-ben az állam 54 millió forintot adott a termelőszövetkezeteknek. 951 a termelőszövetkezetek közül nagymértékben eladósodott, tiszta vagyona pedig egyáltalán nem volt, ezért egészen negatívan vázolták fel az 1953-as évre vonatkozóan a gazdálkodás irányvonalát:

„Az állami eszközökből tervezett beruházások az 1953. évi tervben is olyan jelentősek, a fel nem osztható szövetkezeti alap gyarapítására vonatkozó szabályok pedig olyan szigorúak, hogy ez tovább növeli a termelőszövetkezetek eladósodásának és a jövedelemrészesedés csökkenésének a veszélyét.”⁵³

Az anyag formálódott 1953 első felében, amikor is zajlottak a felülvizsgálatok, amelyeket tovább terveztek folytatni a gyenge, eladósodott, kb. 450-500 termelőszövetkezetben. A javaslat szerint új beruházási és anyaggazdálkodási rendszert kellett kidolgozni alapvetően a termelőszövetkezetek saját erős beruházásaival számolva, csakis járásig lebontva a terveket. Az állami támogatásokat csökkentették volna, miközben a termelőszövetkezetek gazdálkodásának az önállóságát növelni kívánták. Egyes hiteleket hosszú lejáratúvá terveztek átalakítani. A tagok érdekeltségének és ellátásának fokozása érdekében azt javasolták, hogy vezessenek be egy olyan rendszert, amely szerint minden pénzbevételek egynegyedét munkaegység-előlegként kiadják. A gyenge gazdaságok részére erre a célra 15 millió forint középlejáratú hitelt nyújtottak. Mindezeket túl, a háztáji földek idénnyellegét megszüntetendőnek tartották, és az alapszabály szerinti nagyságban állandósították volna egy tagban a község közelében, hogy állandó termelést biztosítsanak saját szükségletre.⁵⁴

Végül döntés született arról, hogy az FM 1953. június 30-ig kidolgoz egy előterjesztést a háztáji gazdasággal kapcsolatos kérdésekről, illetve, hogy elkészíti a termelőszövetke-

is 1953 júniusa előtt. Jelzésértékű, hogy a szerződéses termelés fejlesztéséről 1953 második felében, míg a termelőszövetkezeti pénzgazdálkodásról 1954 első felében jelentek meg jogszabályok.

52 Minisztertanács előterjesztés a termelőszövetkezeti zárszámadások elkészítéséről. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. február 13. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 35. doboz. 1.

53 0490/1/1953. sz. határozat a termelőszövetkezetek 1952. évi zárszámadásáról. 490. sz. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. május 8., Földművelésügyi Minisztérium 0103/1953. szigorúan titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácsnak a termelőszövetkezetek 1952. évi zárszámadásáról. Bp., 1953. április 27. MNL OL XIX-A-83-a. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály). Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek (1944–2002). Minisztertanács (Testület) (1944–1990). Jegyzőkönyvek és mellékleteik (1944–1990) (= HU-MNL-OL-XIX-A-83-a) 1.

54 Földművelésügyi Minisztérium. 0103/1953. szigorúan titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácsnak a termelőszövetkezetek 1952. évi zárszámadásáról, 1953. április 27. HU-MNL-OL-XIX-A-83-a.

zetek beruházási és anyaggazdálkodási új tervét is június 15-re.⁵⁵ A javasolt és végül módosított szöveg egy része tartalmazta a korrekció fő okát:

„A termelőszövetkezetek nagyfokú eladósodása, különösen az előző évekről feltorlódtott hátralékok /240 millió Forint./ folytán arra vezetett, hogy a járási mezőgazdasági osztályok és a hitelszövetkezetek túlzottan beavatkoztak a termelőszövetkezetek gazdálkodásába. [...]

A termelőszövetkezeteknek az eddigieknél nagyobb önállóságot kell adni belső ügyeik intézésében. Meg kell szüntetni azt a tendenciát, mely a szövetkezeteket »állami vállalatokként« kezeli és feleslegesen korlátozza a szövetkezetek rendelkezési jogát, gazdasági ügyeik intézésében.”⁵⁶

A minisztertanácsi határozat munkaegység-előlegezésről szóló rendelkezéseinek a végrehajtásáról egy FM utasítás intézkedett 1953 májusának végén. Az utasítás értelmében, a főbb munkák idején a termelőszövetkezetek a termelésből eredő bevételeikből készpénzben munkaegység-előleget adhattak. Az előleg nem haladhatta meg a tervezett munkaegység értékének az 50–60%-át, illetve ahol bevétel-kiadás előirányzat nem készült, az 5 forintot. Az utasításban felsorolták, hogy mely készpénzbevételek egynegyed részét használhatták fel előlegezésre.⁵⁷ Mindeközben az MDP KV Mezőgazdasági Osztálya a termelőszövetkezeti mozgalomról szóló májusi javaslatában ecsetelte a kollektivizálás lassulásának az okait, így például:

„b./ A különböző állami szervek termelőszövetkezetek ügyeibe való túlzott beavatkozásukkal csorbitják azok önállóságát. Különösen élesen jelentkezik ez a felülről készített és a szövetkezetekre ráerőszakolt tervezésnél, a beruházásoknál, valamint az anyagellátás és pénzgazdálkodás terén.”⁵⁸

A fő csapásirány a termelőszövetkezeti községek létrehozása volt, melynek során általános tagosításokat terveztek. Javasolták a III. típusú termelőszövetkezeti csoportok önállósítását és egy egységes, új alapszabály kiadását, amire az év második felében sor is került. A korábban felvetett szempontokat figyelembe véve a korábbi 20% helyett immár

55 053/11/1953. sz. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának .../1953. számú határozata a termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok tagjainak háztáji földhasználatáról. Bp., 1953. június 13. MNL OL XIX-K-1-b. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály). Mezőgazdaság és Élelmiszerügy. Földművelésügyi Minisztérium. Elnöki Főosztály (1945–1967). 301. doboz.

56 A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 0490/1/1953. sz. határozata a termelőszövetkezetek 1952. évi zárszámadásáról. 490. sz. jegyzőkönyv. Bp., 1953. május 8. HU-MNL-OL-XIX-A-83-a.

57 A földművelésügyi miniszter 85/1953. sz. utasítása a termelőszövetkezetek és III. típusú termelőszövetkezeti csoportok készpénzelőleg-kiadásának rendszeréről. Bp., 1953. május 26. HU-MNL-GyMSVGyL-XXIII-9.a. 4. doboz.

58 Jelentés a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének eddigi tapasztalatairól és javaslat az őszi fejlesztésre. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. május 28., MDP KV Mezőgazdasági Osztály. Szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság számára a termelőszövetkezeti mozgalomról és javaslat az őszi fejlesztésére. Bp., 1953. május 25. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 121. ó. e. 2.

10–15%-ot írtak elő a pénzjövedelemből az oszthatatlan szövetkezeti alapba betenni. A határozatot az MDP KV 1953. június 12-i dátummal fogadta el.⁵⁹

Összehangolatlan tervezés és beruházások

A szovjet vezetés 1953 júniusának közepén Moszkvába rendelt egy magyar pártdelegációt, amelynek tagja volt Nagy Imre is. Jól ismert, hogy a kemény, részben gazdaságpolitikát érintő kritika után önkritikát kellett gyakorolnia Rákosi Mátyásnak, amelyre Magyarországon az MDP KV június végi ülésén került sor. Azonban már a júniusi moszkvai tárgyalás előtt, Sztálin halálát megelőzően, folyamatosan érlelődtek az agrárpolitika-korrekciók. Nem csak felszíni, felületes válságkezelésre került sor. Bár megkövetelték az állam iránti kötelezettségek teljesítését, a beadási hátralékokat és kártérítési ügyeket elkezdték rendezni, valamint megkezdődött a többéves begyűjtési rendszer előkészítése.⁶⁰

A termelőszövetkezetek anyaggazdálkodási és beruházási rendszerére vonatkozó előterjesztés tervezetét az FM már májusban elkészítette, s azt a háztájiról szóló határozat-tervezethez hasonlóan megküldte véleményezésre a különböző szervekhez. Az előterjesztés bevezetője a korábban kialakított nézőpontból világított rá a problémákra:

„A termelőszövetkezetek jelenlegi anyaggazdálkodási és beruházási rendszere nem megfelelő. Alapvető hibája, hogy a termelőszövetkezeteket kincstári módon lényegében úgy kezeli, mintha állami vállalatok volnának. Nem veszi figyelembe, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok jellege eltérő az állami üzemekétől és ezáltal jelentős mértékben sérti a termelőszövetkezetek alapszabályszerű gazdálkodását. Emellett gátolja, hogy a termelőszövetkezetek minél nagyobb mértékben saját erőforrásaikat mozgósítsák üzemi szükségleteik és beruházásaik megvalósítása érdekében.”⁶¹

A centralizált tervezés során a hibákat még az is fokozta – állították az előterjesztés készítői –, hogy az anyagkereteket és a beruházási hiteleket mechanikusan, bürokratikusan bontották le az egyes termelőszövetkezetekre. A hibák további részletezése során kitértek arra is, hogy a tervező apparátus nem ismerte a termelőszövetkezetek tényleges helyzetét és szükségleteit. Az FM azt javasolta, hogy az anyag- és áruellátás bizonyos kivételekkel a jövőben a Szövetkezetek Országos Szövetsége és a földműves-szövetkezeti hálózat feladata legyen. Kilátásba helyezték a mezőgazdasági gépek és szerszámok árának

59 MDP KV határozat a termelőszövetkezeti mozgalom őszi fejlesztésére. Bp., 1953. június 12. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 121. ő. e.

60 A begyűjtési és a földművelésügyi miniszter 791-5/1/1953. sz. együttes utasítása a termelőszövetkezetek, III. típusú termelőszövetkezeti csoportok élőállat-, továbbá tojás- és baromfi-hátralékainak rendezésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. Bp., 1953. március 14. MNL GyMSVGyL XXIII. fondfőcsoport. Megyei tanács. 15.a. fond. A Győr-Sopron megyei Tanács V.B. Begyűjtési Osztályának iratai (1950–1954) (= HU-MNL-GyMSVGyL-XXIII-15.a) 13. doboz. A/73.; Luka Dániel: Feszített tervezés és éhezés.

61 13.189/1953. szigorúan titkos sz. termelőszövetkezetek anyaggazdálkodási és beruházási rendszerének fejlesztése. Bp., 1953. május 19. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 165. doboz.

a csökkentését.⁶² A rugalmasabb gazdálkodás irányába ható intézkedések egyik várt hatása lehetett a termelőszövetkezetek spontán felbomlásának a megakadályozása és a működésképtelen gazdaságok jövedelmezőségének növelése. Erre a célra helyi szakemberekre is szükség lett. Ezt már 1953 tavaszán felvetették, mint ahogy a feloszlott gazdaságok után még esedékes hitelek rendezését is. A begyűjtési és termelési tervek közötti összhang hiányát számos jelentésben kiemelték.⁶³ Problémaként jelölték meg a növénytermelési tervek, az állattenyésztési tervek és a szerződéses termelési tervek összehangolatlanságát.⁶⁴ A tervfelbontás aránytalansága különösképpen a termelőszövetkezetek gazdálkodására volt negatív hatással. 1953 júniusának elején, az FM az MDP KV Mezőgazdasági Osztályával együtt készített jelentést a PB számára az FM munkájáról. A dokumentumban több ponton keresztül sorolták azokat a problémákat, amelyek a szovjet típusú tervgazdálkodás átvételéből adódtak. A mezőgazdasági szakigazgatás lett az első számú bűnbak az agrárpolitika okozta eredménytelenségért, illetve a kialakult válságért.⁶⁵

Reformirányú korrekciók? Kísérlet a rendszermentésre 1953-ban

1953 második fele a mezőgazdaságban is mozgalmas volt. A miniszterelnök, Nagy Imre számos agrárpolitikai korrekciót hirdetett meg, amelyek részben a válságkezelés koráiban megkezdett rögzös útján haladtak a megvalósulás felé. Az adó- és beadási terhek csökkentése, a földtulajdon és földhasználat szabadabb rendje, mind ösztönzőleg hatott a termelésre, mint ahogy az is, hogy a termelőszövetkezetekből ki lehetett lépni.⁶⁶ 1953 őszén

⁶² Uo.

⁶³ Földművelésügyi Minisztérium. 1953. évi tervmunka kiértékelése. Bp., 1953. március 31. MNL OL XIX-A-16-a. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály). Központi (nem miniszterialís) kormányzati szervek (1904–2015). Országos Tervhivatal (1947–1990). Általános iratok (1947–1990) (= HU-MNL-OL-XIX-A-16-a) 652. ő. e.; Minisztertanács Hivatala. Jelentés Nagy Imre elvtársnak a termelési és begyűjtési tervek közötti eltérésekről. Bp., 1953. április 1. HU-MNL-OL-XIX-A-2-ee. 178. doboz.; Begyűjtési Minisztérium. Titkos sz. feljegyzés a termelési és begyűjtési tervek összhangjának hiányosságairól szóló jelentéshez. Bp., 1953. június 3. MNL OL XIX-A-2-v. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály). Központi (nem miniszterialís) kormányzati szervek (1904–2015). Minisztertanács Titkársága (1945–1990). Nagy Imre miniszterelnök iratai (1953–1955) (= HU-MNL-OL-XIX-A-2-v) 51. doboz.

⁶⁴ 1/1953. FM sz. utasítás az 1953. évi végleges növénytermelési terv és a termelési szerződések összehangolásáról. Bp., 1953. január 6. HU-MNL-OL-XIX-A-16-a. 652. doboz.; Az 1954. évi terv alapkérdései. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. május 22., Földművelésügyi Minisztérium. Tervgazdasági Főosztály. szigorúan titkos sz. előterjesztés a kollégiumhoz az 1954. évi termelési tervek főbb kérdéseiről. Bp., 1953. május 20. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 35. doboz.

⁶⁵ Földművelésügyi Minisztérium. MDP KV Mezőgazdasági Osztály. N/1519/1953. szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság részére a Földművelésügyi Minisztérium munkájáról. Bp. [Pontos dátum nélkül, 1953 júniusának eleje.] HU-MNL-OL-XIX-A-2-v. 51. doboz.

⁶⁶ Lásd pl. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1953. évi 10. sz. törvényerejű rendelete a beadás elmulasztása miatt kivetett kártérítések törlése, a beadási hátralékok elengedése, valamint a termelőszövetkezetek beadási kötelezettségének 10%-os csökkentése. Magyar Közlöny 8 (1953) 29. sz. 185.; 1.033/1953. (VII. 26.) sz. minisztertanácsi határozat a mezőgazdasági lakosságnak nyújtandó adókedvezményekről. Magyar Közlöny 8 (1953) 32. sz. 197.; 42/1953. (VIII. 2.) MT. sz. rendelet az állami tartalékföldök hasznosításáról, a földhaszonbérletek szabályozásáról, valamint a dolgozó parasztságnak ezzel kapcsolatban juttatott kedvezményekről. Magyar Közlöny 8 (1953) 36. sz. 220–222.

létrehozta egy munkacsoportot az agrárelméleti kérdések tisztázására, majd pedig 1954 folyamán megkezdte működését a Termelőszövetkezeti Bizottság.⁶⁷ Mindeközben számos hivatalos és belső utasításos rendelkezés jelent meg a termelőszövetkezetekről. A működésképtelen termelőszövetkezetek felszámolása a pénzügyi kérdések rendezése miatt még az államnak is az érdekében állhatott.⁶⁸ Több, 1954. évi termelőszövetkezeti közgyűlési jegyzőkönyv is megerősíti, hogy sok helyen a tagok hanyagul kezelték a közös vagyont, és hogy a teljes felbomlást csak az akadályozta meg, hogy nem akarták a fennálló közös adósságot a kilépés után visszafizetni.⁶⁹ Mindazonáltal 1953 második felében elfogadták az új alapszabályt, amellyel korlátozták a kilépési lehetőséget.

Az 1953 második felében folytatódó intézkedések továbbra is a termelőszövetkezetek pénzügyi-gazdasági helyzetének a felülvizsgálatát és megjavítását célozták.⁷⁰ 1953 szeptemberében nagyszabású hitelelengedés történt, 200 millió forint középlejáratú hitelt engedtek el, a munkaegység-készpénzrésztesedés növelésére középlejáratú hitelt lehetett igényelni összesen 100 millió forint értékben, valamint a beruházási közép- és hosszú lejáratú hitelek törlesztését 1956. január 1-ig felfüggesztették. A tagok által bevitt állatállomány és felszerelés kifizetésére 40–50 millió forint hitelt nyújtott az állam. A különböző kedvezményeken túl intézkedtek arról is, hogy rendszeresen kapjanak a tagok pénzelőleget.⁷¹ Így például Győr-Sopron megye járásaiban több százezer forintnyi középlejáratú hitelkérelmet nyújtottak be októberben munkaegység-előlegre.⁷² Mindemellett azonban helyi szinten a szakigazgatási és pártszervek sok esetben a korábbi politikai irányvonalnak megfelelően a politikai befolyás megőrzését és az irányítás fontosságát hangsúlyozták.⁷³ A termelőszövetkezetek gazdálkodásával kapcsolatosan a megerősítés és megszilárdítás továbbra is kulcsszavak maradtak.⁷⁴

67 Luka Dániel: Agrárpolitikai ütközőpontok és a kollektivizálás kérdése az „új szakaszban”, 1953–1955. In: *Grastyán-Füzetek*. 2. Szerk. Hamerli Petra et. al. Pécs, 2023. 149–153.

68 4/1953. (IX. 25.) FM. sz. rendelet a termelőszövetkezetből való kilépés és a termelőszövetkezet feloszlása kérdéseinek szabályozásáról. *Magyar Közlöny* 8 (1953) 48. sz. 291–294.

69 Győr-Sopron megye. Termelőszövetkezeti közgyűlések jegyzőkönyvei, 1954. HU-MNL-OL-GyMSVGyL-XXI-II-211. 24. iratcsomó.

70 Földművelésügyi Minisztérium. IV. 3.651-K-57/2/1953. sz. a nagymértékű, esedékes fedezetlen kötelezettséggel terhelt gyenge termelőszövetkezetek gazdasági helyzetének felülvizsgálatáról. Bp., 1953. május 28., Földművelésügyi Minisztérium. IV. 3.651/K/103/1953. sz. a termelőszövetkezetek és III. típusú termelőszövetkezeti csoportok készpénzelőleg-kiadásának rendszeréről szóló utasítás módosítása. Bp., 1953. július 21. HU-MNL-GyMSVGyL-XXIII-9.a. 4. doboz.

71 1.053/1953. (IX. 19.) sz. minisztertanácsi határozat a termelőszövetkezetek megszilárdítása és a termelőszövetkezeti tagok anyagi jólétének növelése érdekében nyújtott további kedvezményekről. *Magyar Közlöny* 8 (1953) 46. sz. 281–283.; M/626/10/46/1953. sz. Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztály. 100 millió forint középlejáratú hitelkeret engedélyezése. Bp., 1953. szeptember 28. MNL OL XIX-K-1-bb. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (VI. osztály). Mezőgazdaság és Élelmiszerügy. Földművelésügyi Minisztérium. Termelőszövetkezeti Főosztály (1949–1967) (= HU-MNL-OL-XIX-K-1-bb) 186. doboz.

72 Győr-Sopron Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztály. 626-154-1/1953. sz. tsz-ek részére munkaegységkiegészítés hitelkérs. Győr, 1953. október 12. HU-MNL-GyMSVGyL-XXIII-9.a. 5. doboz.

73 8/b/556/1953. sz. Győr-Sopron megye. Tervezet a termelőszövetkezetek megszilárdítására. Győr, 1953. augusztus 16. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 441. ő. e.

74 A KV Mezőgazdasági Osztálya és az FM közös javaslata a termelőszövetkezetek megerősítésére. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. július 29. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 128. ő. e. 6.; Javaslata a meggyengült termelőszövetkezetek megerősítésével kapcsolatos pártpolitikai munkára. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. augusztus 12.,

Az 1953. évi zárszámadások rávilágítanak a termelőszövetkezetek gazdálkodási körülményeinek a változásaira.⁷⁵ A zárszámadást készített 3323 termelőszövetkezet közül 1567 volt mérleghiányos. Az „új szakasz” első feléve serkentőleg hatott a tagok aktivitására a gazdálkodás vizsgálata és értékelése terén is. 1953-ban mind a fel nem osztható szövetkezeti alap, mind pedig a tiszta vagyoni mértéke növekedett az előző évhez viszonyítva. Ez részben abból adódott, hogy az 1953. júliusi kormányprogram által a termelőszövetkezetek 485 millió forint kötelezettség- és hitelelengedésben részesültek. Bár nőtt a hiteltartozás, alapvetően nőtt a tagok készpénz- és természetbeni jövedelme is 1953-ban.⁷⁶ Összesen több mint 138 millió forint hitelt nyújtott az állam a munkaegység-részesedés kiegészítésére.⁷⁷ Intézkedéseket tettek a könyvelés megerősítésére.⁷⁸

Mindeközben a Pénzügyminisztérium (= PM) előkészített egy minisztertanácsi előterjesztést a termelőszövetkezetek pénzgazdálkodásáról. A rendelkezések egy részét belső határozatban tervezték kiadni. Az anyagban kitértek a pénzügyi tervezés, a pénzgazdálkodás, a pénzforgalom és a hitelellátás kérdései mellett például a termelőszövetkezetek és a bankok kapcsolatára is. A tagok anyagi érdekeltiségének növelésére a munkaegységek után a készpénzrésztesedés 50–60%-nak az erejéig például hathatente javasoltak készpénzelőleget adni. Hangsúlyosak voltak a beruházásokról szóló részek is. A beruházások törlesztése nem érinthette hátrányosan a tagok jövedelmét. Részletezték a rövid, közép- és hosszú lejáratú hitelnyújtás követelményeit és céljait.⁷⁹ Az 1953. év végi, a mezőgazdaság fejlesztéséről szóló kormány- és párthatározatot több, a termelőszövetkezetek gazdálkodására is hatással lévő rendelkezés követte az „új szakaszban”. Kiemelendő ezek közül az 1954. év eleji, majd pedig év közepi párthatározat a termelőszövetkezetek megszilárdításáról. A termelőszövetkezetekből történő kilépések egyik következménye az lett, hogy a fennmaradó közös gazdaságoknak még nagyobb munkaerőhiánnyal kellett szembenéznük. Kevés volt a vezetésben a szakember, a gyenge terméseredmények pedig alacsony jövedelmet eredményeztek:

115/B/1953. FM. sz. utasítás a szervezetileg meglazult tsz-ek megerősítéséről. Bp., 1953. augusztus. Uo. 131. ó. e. 4.

75 A KV Mezőgazdasági Osztályának javaslata a termelőszövetkezetek év végi zárszámadásaival kapcsolatos politikai munkára. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. november 11., Határozat a termelőszövetkezetek év végi zárszámadásával kapcsolatos politikai munkáról. Bp., 1953. november 12. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 146. ó. e. 6.

76 Mindezt árnyalja az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának az 1953. decemberi jelentése a zárszámadásokról, habár novemberben még bizakodóbbak voltak a jelentéskészítők. MDP KV Mezőgazdasági Osztály. K/8/c/1374/1953. sz. jelentés a termelőszövetkezeti zárszámadások készítéséről. Bp., 1953. november. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 444. ó. e.; A KV Mezőgazdasági Osztályának jelentése a termelőszövetkezeti zárszámadások készítéséről. Jegyzőkönyv. Bp., 1953. december 14., Határozat a termelőszövetkezetek zárszámadásának készítésével kapcsolatban. Bp., 1954. január 20. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-54. 283. ó. e. 2.

77 509/2/1953. MT. sz. határozat a termelőszövetkezetek megszilárdítása és a termelőszövetkezeti tagok anyagi jólétének növelése érdekében nyújtott további kedvezményekről szóló 1053/1953. (IX. 19.) számú határozat kiegészítése. Bp., 1953. szeptember 18. MNL OL XIX-K-7-b. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály). Mezőgazdaság- és élelmiszerügy (1944–1994). Begyűjtési Minisztérium (1952–1956). TÜK iratok (1953–1956) (= HU-MNL-OL-XIX-K-7-b) 4. doboz.

78 Földművelésügyi Minisztérium. 01/23/1953. szigorúan titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz a termelőszövetkezetek 1953. évi zárszámadásáról. Bp., 1954. február 5. HU-MNL-OL-XXVII-K-3. 18. doboz.

79 0932/1953. titkos sz. Pénzügyminisztérium. Titkos előterjesztés-tervezet a termelőszövetkezetek pénzgazdálkodásáról. Bp., 1953. október 17. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 78. doboz.

„3./ A tsz-ek eredményes nagyüzemű gazdálkodásának kifejlődését nagymértékben akadályozták, hogy az FM és más állami szervek nem tartották szem előtt a termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekeltségének fokozását a termelésben. A Termelőszövetkezeti Tanács nem dolgozta ki a tagok megfelelő premizálási rendszerét. A tagok érdekeltségét nagymértékben csökkentette a tsz pénzgazdálkodásának, szabadpiaci értékesítésének és előleg osztásának túlzott korlátozása is, továbbá a sematikus lebontott állami termelési tervek kényszer jellege.”⁸⁰

Az idézetben említett problémákon kívül a párt parasztpolitikájának az alkalmazásában előforduló torzulásokat kritizálták. A javaslatok között találhatóak olyan pontok, amelyeknek komoly pénzügyi kihatásai is voltak. Az MDP KV ezeket nem fogadta el, holott egy részük már korábban is napirendre került, így például a termelőszövetkezeti tagok tavaszi és téli pénzelőlegezése.⁸¹ 1954 közepén került a PB elé egy előterjesztés a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésének a kérdéseiről, s egy javaslat a termelőszövetkezetek politikai, gazdasági és szervezeti megerősítéséről. A PB határozata alapján alakult meg a már említett Termelőszövetkezeti Bizottság, amelynek tagjai a gazdálkodással kapcsolatosan több résztéma kidolgozását kapták feladatul, így például a tagok érdekeltségének a növeléséről, valamint az állami támogatás mértékéről és módjáról.⁸²

A mezőgazdasági tervezés és a begyűjtés egyszerűsítése

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának megjavítására tett intézkedések és erőfeszítések hatékonyságát gátolta a centralizált tervezés, amely az „új szakaszban” is a problémák egyik forrása maradt. Ezt összegezte az FM jelentése a PB számára a mezőgazdasági tervezés egyszerűsítéséről 1954 közepén, amelyben javaslatot tettek a főbb irányelvekre. Így például a termelési tervek változatlanságát és a tervszámok csökkentését is fontosnak tartották. A továbbiakban csak az állami szektor lett volna tervkötelezett, a termelőszövetkezetek számára csak a begyűjtési terv és a minimális kenyérgabona-százalék lett volna kötelezően előírva. A nagyobb tervezési mozgástér lehetőséget adhatott arra, hogy a termelőszövetkezetek a helyi adottságokat jobban figyelembe vehessék.⁸³

80 A Termelőszövetkezeti Tanács, az FM és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös javaslata a termelőszövetkezetek megszilárdításának gazdálkodási feladataira. Jegyzőkönyv. Bp., 1954. január 13. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 156. ő. e. 2.

81 MDP KV. Határozat a termelőszövetkezetek soron lévő gazdálkodási feladatairól. Bp., 1954. február 16. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 156. ő. e.; *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Szerk. Rákosi Sándor. Bp., 1998. 241., 245–246.

82 Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére. Jegyzőkönyv. Bp., 1954. június 30., MDP Központi Vezetőség, szigorúan bizalmas sz. határozat a termelőszövetkezeti mozgalom további megszilárdítására. Bp., 1954. július 7. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 183. ő. e. 6.

83 Földművelésügyi Minisztérium. 09/23/1954. szigorúan bizalmas sz. tájékoztató jelentés a Politikai Bizottság számára a mezőgazdasági tervezés egyszerűsítésére tett, illetve teendő intézkedésekről. Bp., 1954. július 17. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 82. ő. e.

A túlzott központi irányítás és ellenőrzés a termelésben nem csak Magyarországon okozott kiszámíthatatlanságot. A gazdaságpolitika és önmagában a szocialista gazdaság működése, annak elméleti alapvetései is felülbírálatra szorultak a desztalinizáció folyamán. Így történt ez a Szovjetunióban is, ahol 1955 márciusában hozott a Szovjetunió Kommunista Pártjának a Központi Bizottsága és a Minisztertanács közös határozatot a mezőgazdasági tervezés gyakorlatának módosításáról. A felsorolt problémák a magyar észrevételeket tükrözték: túlzott központosítás, tervszámok sokasága, kötelező vetéstervek. Az állami beavatkozás mértéke „megfosztotta” a kolhozokat a gazdaság helyesebb és racionálisabb vezetésétől. Élesen és kritikusan fogalmaztak, amikor megállapították a következőt:

„Mindez ismételten azt bizonyítja, hogy a mezőgazdasági tervezés érvényben lévő rendszere nem azért jött létre, mintha szükség lett volna rá, de nem diktálta azt az állam, vagy a kolhozok és kolhozparasztek érdeke sem.”⁸⁴

Az elfogadott határozat stabilabb és rugalmasabb tervezést helyezett kilátásba.⁸⁵ A szovjet tervezési rendszer megváltoztatásának voltak hatásai Magyarországon is, így az 1955. júniusi KV-ülésem az a döntés született, hogy 1955-től a mezőgazdasági tervezés módszerét a szovjethez hasonlóan módosítják.⁸⁶ A PB határozata szerint az új tervezési rendszert csak az állami gazdaságokban, továbbá kísérletképpen három erős termelőszövetkezeti községben kellett bevezetni.⁸⁷

A második ötéves terv (1956–1960) időszakának végére került volna túlsúlyba a „szocialista szektor” a mezőgazdaságban a kollektivizálás új ütemterve szerint. Így egyáltalán nem volt mellékes, hogyan alakítják át az agrártervezés, -irányítás és a begyűjtés rendszerét. Folyamatban volt a begyűjtési rendszer egyszerűsítésének a kidolgozása és egy új, az 1956 decemberében lejáró hároméves rendszert felváltó begyűjtés előkészítése.⁸⁸

84 A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1955. évi március hó 9-én hozott határozata a mezőgazdasági tervezés gyakorlatának módosításáról. MNL OL XIX-A-2-I. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály). Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek (1904–2015). Minisztertanács Titkársága (1945–1990). Mezőgazdasági Osztály (1954–1957) (= HU-MNL-OL-XIX-A-2-I) 2. doboz.

85 Uo.

86 A mezőgazdasági tervezés új rendszerére a Földművelésügyi Minisztériumnak és az Állami Gazdaságok Minisztériumának 1955. szeptember 1-ig kellett javaslatot tennie a Minisztertanácshoz. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. június 7–8. Szigorúan titkos sz. az MDP Központi Vezetőségének határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól. Bp., 1955. június 7–8. MNL OL M-KS 276. f. 52. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004). Magyar Dolgozók Pártja. MDP központi szervei (1946–1958). Központi Vezetőség (1948–1956) (= HU-MNL-OL-M-KS-276-f-52) 30. ő. e.

87 A mezőgazdasági tervezés rendszerének megváltoztatása. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. július 28. Országos Tervhivatal. 00101/1/1955. szigorúan titkos sz. előterjesztés a mezőgazdasági tervezés rendszerének megváltoztatására. Bp., 1955. július 26. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 242. ő. e. 2.

88 Mezőgazdasági Osztály. 2221-2/A. szigorúan titkos sz. feljegyzés Apró Antal elvtársnak, a Minisztertanács elnökhelyettese, a begyűjtés jelentős egyszerűsítéséről szóló előterjesztésről a Politikai Bizottság számára. Bp., 1955. november 16. HU-MNL-OL-XIX-A-2-I. 2. doboz; Előterjesztés a Politikai Bizottságnak a begyűjtés jelentős leegyszerűsítésére, előterjesztés a Minisztertanács Elnökségéhez az új begyűjtési rendszer alapelveire. Bp., 1955. november 10. MNL OL XIX-K-7-a. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály).

A kötelező beadásról, illetve annak fejlesztéséről szóló javaslatok kidolgozása 1956 októberéig zajlott.⁸⁹ A termelőszövetkezeti gazdálkodás terén az új, kísérleti tervezési módszernek elsősorban az állam felé történő értékesítés mennyiségét kellett növelnie. Az új módszerrel készített tervek elvileg növelték az önállóságot és a kezdeményezést a tervezésben. A kísérletre Szolnok, Borsod és Somogy megyében választottak ki összesen hét termelőszövetkezetet (Túrkevény, Borsodivánkán és Somogygeszten). Az FM egyik 1956. tavaszi jelentésében megállapították, hogy a tagok jövedelmére akkor hatott negatívan az állami értékesítés, amikor nagy volt a szakadék a szabadpiaci és az állami felvásárlási árak között. A tagok ezért a természetbeni részesedést részesítették előnyben, mert a termékeket a szabadpiacon eladva növelhették pénzjövödelmüket.⁹⁰ A jelentésben kitértek a termelőszövetkezetek eladósodására, amit továbbra is részben a hitelfelvételek okoztak. Az FM erőteljesen javasolta a termelőszövetkezeti tagok részére a havi pénzbeli munkagység-előlegeosztást, hasonlóan a Szovjetunióban bevezetett előlegezési rendszerhez.⁹¹

Az OT ugyanekkor, 1956 áprilisában kelt feljegyzésében részletezte a mezőgazdasági tervezés további egyszerűsítésének lehetőségeit a magán- és a „szocialista szektor” terén. A dokumentum készítői előírtak volna bizonyos esetekben úgynevezett terv- és irányszámokat is. A termelőszövetkezetek esetében csak a kenyérgabona vetésterületére vonatkozóan lehetett volna ilyen számokat megszabni. A kötelező beadás után fennmaradó termények és termékek körülbelül 50%-ra semmilyen tervszámot nem lehetett volna előírni. A többi részt alapvetően az értékesítési tervbe, szerződésekre dolgozták be teljesítendő „tételként”. A fentről megszabott kötelezettségek azonban így is jelentős mértékűek maradtak volna.⁹² Egy további, az MDP KV Mezőgazdasági Osztály iratanyagában fellelhető, valószínűleg a Termelőszövetkezeti Bizottság által készített javaslat egybevágott az előbbieken felvázolt irányvonallal. A még meglévő irányszámokat 1957-től tervezték teljesen megszüntetni. A javaslat a következő célt vizionálta:

„A termelőszövetkezetek tervezését úgy kell tovább egyszerűsíteni, hogy megfelelően érvényesülhessék a termelőszövetkezetek kezdeményezése a termelés megszervezésében. A tervezéssel kell elsősorban megteremteni a termelőszövetkezetek gazdálkodásának önállóságát.”⁹³

Mezőgazdaság- és élelmiszerügy (1944–1994). Begyűjtési Minisztérium (1952–1956). Titkárság (1952–1956) (= HU-MNL-OL-XIX-K-7-a) 22. doboz.

89 HU-MNL-OL-XIX-K-7-b. 11. doboz.; HU-MNL-OL-XIX-K-7-a. 22. doboz.

90 A termelőszövetkezetek is így tettek, lásd pl. Győr-Sopron megye Csornai járásában. V-840/5/1951. sz. termelési szerződés betartása, a vági úttörő tszcs ügye. Csorna, 1951. július 9. HU-MNL-GyMSVSL-XXIII-211. 6. iratcsomó.

91 Földművelésügyi Minisztérium Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztálya. Szigorúan bizalmas sz. feljegyzés az új termelőszövetkezeti tervezés kísérleteivel kapcsolatos tapasztalatokról. Bp., 1956. április 18. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 591. ő. e.

92 Országos Tervhivatal. 0075/1./1956. szigorúan titkos sz. feljegyzés a mezőgazdasági tervezés további egyszerűsítésének lehetőségeiről. Bp., 1956. április 5. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 592. ő. e.

93 Javaslat a termelőszövetkezetek tervezésének további egyszerűsítésére. Bp., 1956. április 27. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 592. ő. e.

Az új tervezési rendszert kísérletképpen megyénként egy-két termelőszövetkezetben kívánták bevezetni. Az FM a javaslat több pontjával nem értett egyet, azokat túl merevnek értékelte, így például a kötelező értékesítési szerződéskötéseket, ami a gyakorlatban sérthette az önkéntesség elvét.⁹⁴ Végül az elfogadott minisztertanácsi határozat több vitás pont kapcsán is köztes megoldásokat tartalmazott.⁹⁵

A termelőszövetkezetek gazdasági megerősítése és a jövedelemelosztás kérdései

Az „új szakasz” elméleti diskurzusainak a hozadéka volt a termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlesztését és a szovjet dogmáktól eltérő átformálását célzó intézkedések. Ezek közé sorolható a PM által előkészített javaslat a termelőszövetkezetek pénzgazdálkodásáról, és a pár hónappal később megjelenő minisztertanácsi határozat ugyanebben a tárgyban.⁹⁶ Ugyancsak az ilyen irányú intézkedések közé sorolhatók mindazok az anyagok, amelyek 1954 folyamán a gazdaságilag gyenge termelőszövetkezetek megerősítését többek között a tagok anyagi érdekeltségének növelésével és a gazdaságok önálló működésének kiterjesztésével látták megvalósíthatónak.⁹⁷ A megsegítés továbbra is részben hitelek formájában érkezett az „új szakaszban” a kilépések következtében meggyengült körülbelül 650–700 termelőszövetkezet számára.⁹⁸ Ez a szám az FM szerint év közben kb. 480-ra csökkent.⁹⁹ A pártközpont mezőgazdasági osztályán és az FM-ben lévő keményvonalasabb káderek a kollektivizálás erőteljesebb, korábbi módszereket is alkalmazó folytatását szorgalmazhatták.¹⁰⁰ A rákosista-sztálinista politikai restauráció előtt mindezt önkritikusan vázolták fel úgy, hogy sokszor csak politikai szervezőmunkának tekintették

94 Földművelésügyi Minisztérium, észrevételek a mezőgazdaság tervezési rendszerének további egyszerűsítéséhez. Bp., 1956. július 9. HU-MNL-OL-XIX-A-2-I. 7. doboz.

95 1.070/1956. (VII. 29.) MT. h. a mezőgazdasági tervezés rendszerének további egyszerűsítéséről. *Magyar Közlöny* 11 (1956) 65. sz. 412–414.

96 1.026/1954. (III. 26.) számú minisztertanácsi határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, valamint az I. és II. típusú termelőszövetkezeti csoportok pénzgazdálkodásáról. *Magyar Közlöny* 9 (1954) 24. sz. 143–148.

97 Elkezdődött a jövedelemelosztási formák (pl. időbérezés, közvetlen pénzreszesedés) és a munkaszervezés (pl. részesművelés) behatóbb vizsgálata, lásd A termelőszövetkezeti tagság anyagi érdekeltsége a nagyüzemi társas gazdálkodás termelési eredményeinek állandó növelésében, a gazdaságon belüli jövedelemelosztás, valamint a részesművelés vizsgálata. Bp., 1954. szeptember 9. HU-MNL-OL-XXVII-K-3. 18. doboz. M/084. sz.; MDP KV Mezőgazdasági Osztály. Bizalmas sz. javaslat a tsz-tagok anyagi érdekeltségének fokozására. Bp., 1954. november 20. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 474. ő. e.

98 Földművelésügyi Minisztérium. 01/70/1954. titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz a kilépések következtében meggyengült termelőszövetkezetek gazdasági megsegítéséről. Bp., 1954. április 14. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 82. doboz.

99 Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztály. A szervezeti és gazdaságilag gyenge termelőszövetkezetek jelenlegi helyzetének értékelése. Bp., [pontos dátum nélküli] 1954. MNL OL XIX-K-1-ah. XIX (45086). Az államigazgatás felsőbb szervei (VI. osztály). Mezőgazdaság és Élelmiszerügy. Földművelésügyi Minisztérium. Erdei Ferenc miniszter iratai (= HU-MNL-OL-XIX-K-1-ah) 5. doboz.

100 Szigorúan bizalmas sz. irányelvek a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdításához és fejlesztéséhez az elkövetkező évekre. Bp., [pontos dátum nélküli] 1954. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 474. ő. e.

a gazdaságok megerősítését.¹⁰¹ 1954-ben szinte mindenhol osztottak előleget, amire ismételten biztosított az állam pénzüsszeget.¹⁰² Az 1954-es adatok szerint hozzávetőlegesen 307 millió forint rövid és középlejáratú hitelelengedésben, illetve 380 millió forint közép- és hosszú lejáratú hitelben részesültek a termelőszövetkezetek.¹⁰³

A gazdálkodással kapcsolatosan 1954 második felében az FM-ben több részkérdés is a figyelem középpontjába került, miközben a gazdaságpolitika terén mind jobban kiütözköztek a nézeteltérések. A problémák ezek szerint a felelőtlen gazdálkodásból eredtek, így például magas beadási hátralékok halmozódtak fel, valamint az önálló pénzgazdálkodási hatáskörrel visszaélve a készpénzbevételek nagy részét előlegként kifizették a tagságnak, nyilván a munkaerő megtartásának céljából. A hiánnyal záró termelőszövetkezetek részére mindenesetre 208 millió forint hitelkeretet kívántak biztosítani.¹⁰⁴ Az FM 1954 végén, a zárszámadásokból levont következtetések alapján, mintegy 400-500 olyan termelőszövetkezet részére, amelyekben önhibájukon kívül volt alacsony a jövedelem, 5 millió forint rövid lejáratú munkaegység-hitelkeret engedélyezését kérte a Minisztertanácstól. Mindennek ellenére az FM-ben úgy látták, hogy a munkaegység-kiegészítésnek a hitelezése csak rövid távon javít a tagság anyagi helyzetén. Egyébként a Német Demokratikus Köztársaságban is alkalmaztak hasonló módszereket a munkaegység [Arbeitseinheit] értékének kiegészítésére.¹⁰⁵

1955 elejétől érezhető volt a kényszerkollektivizálás újabb hullámának az előszele, amelyet a párt márciusi és júniusi határozatai egyértelművé tettek.¹⁰⁶ A gazdálkodás támogatására különböző javaslatokat fogalmaztak meg, így például 1955 januárjában az 1954 végéig felhalmozódott tartozásokat 25 éves lejáratú, 1%-os kamatozású kölcsönné tervezték átalakítani, a törlesztés az 1956. őszi zárszámadástól kezdődött volna. Két év hiánytalan törlesztés után a maradék tartozás elengedését is felvetették.¹⁰⁷ A termelőszövetkezetek gazdasági helyzetéről ismét a zárszámadások nyújthattak részletesebb képet

101 Földművelésügyi Minisztérium, jelentés a gyenge termelőszövetkezetek helyzetéről. Bp., 1954 július. HU-MNL-OL-XXVII-K-3. 18. doboz.

102 Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztály, K/8/c/619. sz. jelentés a termelőszövetkezetek előlegosztásáról. Bp., 1954. szeptember 21. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 474. ő. e.

103 A gyenge termelőszövetkezetek helyzete és megszilárdítása. Bp., 1954. július 15. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 544. ő. e.; Jegyzőkönyv. Bp., 1954. június 30., MDP KV. Szigorúan bizalmas sz. határozat a termelőszövetkezeti mozgalom további megszilárdítására. Bp., 1954. július 7. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 183. ő. e.

104 Földművelésügyi Minisztérium. 01/161/1954. titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz a termelőszövetkezetek gazdasági helyzetének megjavításáról. Bp., 1954. október 25. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 82. doboz.

105 MDP KV Mezőgazdasági Osztály. Bizalmas sz. javaslat a tsz-tagok anyagi érdekeltségének fokozására. Bp., 1954. november 20. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 474. ő. e.; A földművelésügyi miniszter 184/B/1954. számú utasítása a hiánnyal zárt termelőszövetkezetek kötelezettségeinek rendezéséről. Bp., 1954. november 24. HU-MNL-OL-XIX-K-1-ah. 5. doboz.; Földművelésügyi Minisztérium. 01/180/1954. titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz az alacsony részesedést osztott termelőszövetkezetek megsegítéséről. Bp., 1954. december 20. HU-MNL-OL-XIX-K-1-c. 82. doboz.

106 Az MDP KV 1955. március 2-4-i ülésének határozata. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. március 2-4. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-52. 28. ő. e.; A politikai helyzet és a párt feladatai. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. június 7-8. Szigorúan titkos sz. az MDP Központi Vezetőségének határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól. Bp., 1955. június 7-8. Uo. 30. ő. e.

107 Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésére. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. január 26. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 213. ő. e. 2.

a pártvezetés számára. Az 1954. évben a termelőszövetkezetek gazdasági állapota valamelyest javult, állapította meg az FM a PB számára készített jelentésében. A munkaegység utáni készpénzrészesezés nőtt, azonban a termelőszövetkezetek egy része továbbra is hitelre szorult. A szervezeti és gazdaságilag gyenge, kb. 500-600 termelőszövetkezet, a jelentés szerint csak lassú fejlődést, sőt, a közös termelés hanyatlásának jeleit mutatta. A problémák okaként többek között a külterjes termelést és a túlzott háztájt jelölték meg. Az életképtelen termelőszövetkezetek feloszlását is előirányozták egy újabb felülvizsgálat után.¹⁰⁸

A Minisztertanács, immár a politikai változásokhoz igazodva, nem fogadta el az FM jelentését a termelőszövetkezetek zárszámadásáról, azonban pénzügyi rendelkezéseinek nagy részét – beleértve a hitelmegszorításokat is – helyeselte.¹⁰⁹ A rákosista visszarendezés közben a gazdálkodás átformálódása folytatódott, mind a termelőszövetkezetek szabadpiaci értékesítése, mind pedig melléküzemági tevékenysége terén.¹¹⁰ A Minisztertanács határozata alapján a FM-nak rövid időn belül újabb előterjesztést kellett tennie a termelőszövetkezetek gazdasági helyzetének a megszilárdításáról. Erről végül májusban hozott a Minisztertanács határozatot, amely az államapparátus szinte összes szintjét hanyagsággal vádolta. Előírták a részesművelés azonnali megszüntetését és az alapszabály betartását.¹¹¹ Az MDP KV 1955. júniusi határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól külön részben tartalmazta a termelőszövetkezetek politikai, szervezeti és gazdasági megerősítését célzó intézkedéseket.¹¹² A határozat értelmében 1955 őszéig a szarvasmarha-állomány növelésére 20 millió forintot, a nyári aratásra és később a rizsbetakarításra alkalmazott idegen munkaerő bérére 12 millió forintot bocsátottak a termelőszövetkezetek rendelkezésére.¹¹³

1955 őszén továbbra is napirenden volt a termelőszövetkezetek megszilárdítása, ami a hivatalos álláspont szerint előfeltétele volt a kollektivizálásnak. A politikai munka elsősorban a pártszervezetek agitációs és propagandatevékenységét takarta, ezt illusztrálja a Somogy megyei fejleményekről készített jelentés 1955 szeptemberéből. A gazdasági helyzetet, bár röviden tértek ki csak rá, jól jellemezte, hogy a megye termelőszövetkeze-

108 Az FM jelentése a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1954. évi zárszámadásáról. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. február 10. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 215. ő. e. 3.

109 Uo.

110 A Minisztertanács 4094/III.21./1955. sz. határozata a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1954. évi zárszámadásáról. Bp., 1955. március 10. MNL OL XIX-A-83. XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály). Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek (1944–2002). Minisztertanács (Testület) (1944–1990). Előterjesztések és határozatok (1953–1989) (= HU-MNL-OL-XIX-A-83-b) 126. ő. e.

111 1.050/1955. (V. 10.) számú minisztertanácsi határozat a termelőszövetkezetek és alacsonyabb típusú termelőszövetkezeti csoportok megszilárdításának legfontosabb feladatairól. *Magyar Közlöny* 10 (1955) 53. sz. 335–339.

112 Jegyzőkönyv. Bp., 1955. június 7–8. Szigorúan titkos sz. az MDP Központi Vezetőségének határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól. Bp., 1955. június 7–8. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-52. 30. ő. e.

113 MDP KV Mezőgazdasági Osztály. V/230/1955. sz. feljegyzés a Központi Vezetőség júniusi határozata óta a tsz-ek részére nyújtott hitelekéről és állami támogatásokról. Bp., 1955. szeptember 30. HU-MNL-OL-XIX-A-2-l. 2. doboz.

tei 13 millió forinttal tartoztak a gépállomásoknak.¹¹⁴ Az MDP Titkársága szeptemberi határozatában megbízta a FM-et, hogy dolgozzon ki egy javaslatot az újonnan megalakuló termelőszövetkezetek megsegítésére és gazdasági megszilárdítására.¹¹⁵ Ugyanekkor feladatul szabták az 1955. évi zárszámadások előkészítését is. A PB 1955 decemberében hozott döntést a kollektivizálás további menetéről. A jelentéstevő szervek elismerték, hogy még mindig sok eladósodott termelőszövetkezet működött, közel 300, amelynek a legtöbbje Szolnok, Békés, Hajdú és Csongrád megyékben helyezkedett el. Az alacsony jövedelem a munkafegyelem meglazulásának veszélyével fenyegetett. A javasolt és elfogadott pontok között található a tél folyamán a terv és bevétel-kiadási költségvetés elkészítésével párhuzamosan a termelőszövetkezetek felülvizsgálata és adósságaik rendezése. A FM-et és a PM-et bízták meg azzal, hogy minderről decemberben vigyen a Minisztertanács elé egy javaslatot.¹¹⁶

A Minisztertanács 1956 márciusában határozatot hozott a termelőszövetkezetek közép- és hosszú lejáratú hiteltartozásainak a rendezéséről. Az FM első jelentése e tárgyban 1956. január eleji keltezésű, amelyben megállapították, hogy az 1953-as hitelelengedés és az 1954-es mérleghiány meghitelezése ellenére is sok termelőszövetkezet gazdaságilag gyenge maradt. 1956-ban az esedékes hiteltörlesztés összege elérte a 414 millió forintot. A hitelállomány tetemes részét beruházási hitel, közép lejáratú munkaegység hitel és forgóalaphitel címén biztosították. Ennek következtében az 1955. október 31-én fennálló hiteltartozást úgy kívánták rendezni, hogy az a termelőszövetkezetek teherbíró képességének megfeleljen.¹¹⁷ Ebben az időszakban készültek a termelőszövetkezetek zárszámadásai, amelyek az FM 1956. januári jelentése szerint jó ütemben haladtak, habár számos problémát is feltártak.¹¹⁸

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának eredményességét némileg tovább árnyalta az FM 1956. március eleji újabb jelentése a mezőgazdasági termelőszövetkezetek zárszámadásáról. Ebből kitűnik, hogy a gazdaságilag gyenge termelőszövetkezetek mérleghiánya 75 millió forintra növekedett annak ellenére, hogy 247 millió forint hitelt folyósítottak a korábbi kötelezettségek rendezésére. S habár az alapok és a jövedelem az általános növekedés tendenciáját mutatták, területenként előfordultak különbségek. A 128 millió fo-

114 Jelentés a Somogy megyei termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének helyzetéről, a termelőszövetkezetek megszilárdításáról. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. szeptember 19. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-54. 378. ő. e. 1.

115 Lőrincz József szóbeli beszámolója a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről. A KV Mezőgazdasági Osztályának feljegyzése a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztésének és megszilárdításának feladatairól. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. szeptember 12. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-54. 377. ő. e. 4.; Az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának tervezete a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdításával és továbbfejlesztésével kapcsolatos intézkedésekre. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. október 11. A minisztertanács határozat e tárgyban október végén jelent meg. Uo. 382. ő. e. 3.

116 Az FM, a Termelőszövetkezeti Tanács és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös jelentése a termelőszövetkezetek helyzetéről. Jegyzőkönyv. Bp., 1955. december 1., MDP KV. Határozat a termelőszövetkezetek fejlesztéséről. Bp., 1955. december 1. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 259. ő. e. 6.

117 Földművelésügyi Minisztérium. 001/144/1955. szigorúan titkos sz. jelentés a Minisztertanácshoz a termelőszövetkezetek közép- és hosszú lejáratú hiteleinek rendezéséről. Bp., 1955. december 30. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 172. ő. e.

118 Földművelésügyi Minisztérium. Tájékoztató jelentés a termelőszövetkezetek 1955. évi zárszámadásáról. Bp., 1956. január 4. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 591. ő. e.

rintos mérleghiány közel 60%-a Szolnok, Hajdú és Pest megyei termelőszövetkezeteknél jelentkezett, amelynek a rendezésére a Minisztertanács 50 millió forint hitelt biztosított.¹¹⁹ A minisztérium pár nap múlva újra jelentést tett a mezőgazdasági termelőszövetkezetek zárszámadásairól, amelyben megállapította, hogy az áruterelés színvonala még mindig elmaradt a kívánalmaktól. A jelentés szerint a tagság a természetbeni részesedést részesítette előnyben. A termelőszövetkezetek beruházott vagyonát ekkor közel kétmilliárd forint kötelezettség terhelte.¹²⁰

A Minisztertanács az 1956. március eleji határozatában úgy rendelkezett, hogy 1956-ban a termelőszövetkezetek 230 millió forint visszafizetését irányozzák elő. A hitel visszafizetését termelőszövetkezetenként egyedi vizsgálat alapján kellett megállapítani. Az FM és PM május 1-ig kapott határidőt arra, hogy javaslatot tegyen a közép- és hosszú lejáratú hitelek törlesztési feltételeinek a megváltoztatására a második öt éves terv időszakában.¹²¹ A vagyonhiánnyal küzdő 121 termelőszövetkezetnek a Minisztertanács 20 millió forintnyi hiteltartozást engedett el, a fennmaradó 19 milliót pedig úgy kellett átütemezni és rendezni, hogy az a gazdaságok fejlődését nem akadályozhatta.¹²² Az 1953-ban 1956-ra átütemezett közép- és hosszú lejáratú hitel első esedékes részlete kamattal együtt 414 millió forint volt. A Minisztertanács döntése értelmében 160 millió forint visszafizetése volt kötelező 1956-ban, míg 184 millió forint visszafizetésének a felfüggesztését tervezték, 70 millió forintot pedig zárszámadáskor használhattak fel. A felülvizsgálatok elvégzésével 1268 termelőszövetkezetnél hajtottak végre teljes vagy részleges hitelfelfüggesztést 148 millió forint összegben.¹²³ Mindemellett előkészületben volt egy minisztertanácsi határozat a termelőszövetkezetek megszilárdításáról és 1956. évi fejlesztéséről.¹²⁴

Az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának jelentése és javaslatai e tárgyban 1956. május kiutazással, 75 oldalas változatban el is készült. A közvetlenül nem a termelésre adott hitelek (672 millió forintot) törlesztését javasolták, míg a fennmaradó több mint kétmilliárd forint hitelt 1%-os, 25 éves időtartamú hosszú lejáratú hitellel kívánták átalakítani. A pénzgazdálkodást érintő rendelkezések között található a rendszeres havi előlegfizetés is a tag-

119 Földművelésügyi Minisztérium. 0024/1/1956. szigorúan titkos sz. tájékoztató jelentés a Politikai Bizottság részére a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1955. évi zárszámadásáról. Bp., 1956. március 2. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 649. ő. e.

120 Földművelésügyi Minisztérium. 0078/1956. szigorúan titkos sz. jelentés a Minisztertanácsnak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1955. évi zárszámadásáról. Bp., 1956. március 9. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 175. ő. e.

121 MT. h. sz. a termelőszövetkezetek közép- és hosszú lejáratú hiteltartozásainak rendezéséről. Bp., 1956. március 5. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 172. ő. e. 3166/III.5./1956.

122 MT. h. sz. határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1955. évi zárszámadásáról. Bp., 1956. április 13. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 175. ő. e. 3264/IV.14./1956.

123 Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztály, Pénzügyi Osztály. Tájékoztató jelentés a termelőszövetkezetek 1956. évben esedékes közép- és hosszú lejáratú hiteleinek felfüggesztéséről. Bp., 1956. május 4. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 649. ő. e.

124 A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának határozata a termelőszövetkezetek megszilárdításáról, valamint a termelőszövetkezeti mozgalom 1956. évi fejlesztéséről. Bp., 1956. március. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 175. ő. e.

ság számára.¹²⁵ A dokumentumok között fellelhető egy erről készített külön feljegyzés is, amelyben egy ilyen intézkedés pénzügyi kihatásait vizsgálták. A számítások szerint körülbelül az évi 2,3 milliárd forint készpénzbevétel mellett is 120 millió forint rövid lejáratú hitelfolyósításra volt szükség a folyamatos előlegezés biztosításához.¹²⁶ Az MDP KV 1956. júliusi iránylevei a gazdaság fejlesztésének második öt éves tervéről tartalmaztak kedvező pontokat a termelőszövetkezetekre vonatkozóan.¹²⁷ Alapvetően a készpénzbevétel fokozásával és állami hitelnyújtással kívánták elérni, hogy a tagok rendszeres havi készpénzelőleghez jussanak.¹²⁸ A termelőszövetkezeti tagoknak azonban egy része már 1956 nyarán és őszén számos megyében kilépett a közös gazdaságból.¹²⁹ A Minisztertanács 1956. szeptember 11-én meghozott határozatával intézkedett a termelőszövetkezetek 1955. október 31-e előtt felvett közép- és hosszú lejáratú hitelei visszafizetésének a rendezéséről. A kamattal esedékes éves visszafizetések arányosak lettek a termelőszövetkezetek pénzügyi helyzetével. A nagy területű termelőszövetkezetek – körülbelül 380 ilyen gazdaság – voltak a legjobban eladósodva. Ezek a termelőszövetkezetek a 4%-os hitelvisszafizetés és 1%-os kamatfizetés mellett sem tudták teljesíteni a kötelezettségüket.¹³⁰

Röviddel a forradalom kitörése előtt és a termelőszövetkezetek zárszámadását megelőzően, a Minisztertanács egy újabb határozattal próbálta stabilizálni és megerősíteni a kollektív gazdaságok pénzügyi helyzetét. A helyi szervek javaslata alapján törlésre kerülhetett 250 millió forint fizetési kötelezettség, továbbá 30 millió forint egyéb tartozás. Bizonyos esetben az összes közép- és hosszú lejáratú hitel visszafizetését is felfüggeszthették. Az elemi kárt szenvedett termelőszövetkezetek a megfelelő munkaegység-részesedés (20–25 forint) biztosítására 10 millió forint vissza nem térítendő állami támogatásban részesülhettek.¹³¹ Mindezzel azonban csak elodázták a problémák hosszabb távon is hatékony megoldását, ugyanis a meglévő több mint 3200 termelőszövetkezetből 400 még mindig súlyosan el volt adósodva. A gazdaságpolitikai hibákra és a szükséges nagyobb horderejű változásokra az FM október eleji előterjesztésében egész részletesen rávilágít-

125 MDP KV Mezőgazdasági Osztály. K/8/c/77/1956. szigorúan bizalmas sz. a termelőszövetkezetek fejlesztésének és megszilárdításának feladatai a második öt éves terv időszakában. Bp., 1956. május 17. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-93. 659. ő. e.

126 2364/1956. szigorúan titkos sz. feljegyzés Gerő elvtárs részére a rendszeres havi munkaegység-előlegfizetés bevezetéséről a termelőszövetkezeteknél. Bp., 1956. március 26. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 175. ő. e.

127 Iránylevek a magyar népgazdaság fejlesztésének második öt éves tervéhez. Jegyzőkönyv. Bp., 1956. július 18–21. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-52. 35. ő. e. 3.

128 Iránylevek a magyar népgazdaság fejlesztésének második öt éves tervéhez. Jegyzőkönyv. Bp., 1956. július 18–21. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-52. 35. ő. e. 3.; Varga Zsuzsanna: *Politika, paraszti*, 18–19.

129 Jegyzőkönyv. Bp., 1956. augusztus 9–10. Egri Gyula és Matolcsi János szóbeli beszámolója a Zala megyében számos termelőszövetkezetnél tapasztalható rendellenes jelenségekről. MDP KV határozata a Zala megyei termelőszövetkezetek megszilárdításáról. Bp., 1956. augusztus 11. HU-MNL-OL-M-KS-276-f-53. 298. ő. e.

130 Magyar Nemzeti Bank. V/708/1956. sz. jelentés a Minisztertanácshoz a termelőszövetkezetek közép- és hosszú lejáratú hiteleinek esedékességéről. Bp., 1956. szeptember 22., 5354-1/1956. sz. a Mezőgazdasági Osztály feljegyzése Apró Antal elvtársnak, a Minisztertanács elnökhelyettesének a termelőszövetkezetek közép- és hosszú lejáratú hiteleinek esedékességéről. Bp., 1956. szeptember 27. HU-MNL-OL-XIX-A-2-I. 6. doboz.

131 MT. h. sz. határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek hiteltartozásainak további rendezéséről. Bp., 1956. október 10. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 188. ő. e. 3625/X.15./1956.

tott: a gazdasági fejlődést akadályozta az ár-, beadási és adópolitika.¹³² A felhalmozódott rendszerszintű problémákból fakadóan, valamint a forradalom hatására a termelőszövetkezetek egy része az 1956-os zárszámadás idején egyszerűen felbomlott.

Összegzés: linearitás vagy folyamatos fordulatok?

Az 1948 végétől létrejövő termelőszövetkezeti csoportoknak a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság ideológiai és gazdasági alappilléreivé kellett volna válniuk. A szovjet mintájú kollektivizálás és a kolhozrendszer némiképp módosított átvétele azonban mind társadalmi, mind pedig gazdasági értelemben negatív következményekkel járt. A vizsgált források megerősítik, hogy az agrárpolitika szélsőséges végrehajtása rendszerszintű válságba sodorta az agráriumot 1952-re. A problémák gyökereinek a feltárása olyan megoldások keresésére sarkallta a pártvezetést, amelyek a korábbi mérsékeltebb gazdaságpolitikai elképzelésekbe illeszkedhettek. Nemzetközi kontextusban nem volt egyedi jelenség a termelőszövetkezetek működésképtelensége és gazdálkodásának részbeni vagy teljes eredménytelensége. Az állami készletképzési módszerek, tervezés, beruházási és támogatási rendszer centralizált és rugalmatlan volt. A beruházásokhoz és működéshez szükséges pénzeszközök állami biztosítása csak felszínes kezelése volt a problémáknak. Összességében mind a dogmatista, keményvonalas, mind pedig a később agrárreformokat kezdeményező és azok iránt nyitott politikusok célja az egész korszakban a termelőszövetkezeti gazdálkodás konszolidálása és megerősítése volt, azonban a rendszer 1956. őszi válsága éles törésvonalakat hozott a felszínre az agrárpolitikában. Mindent összevetve a Rákosi-korszakban a termelőszövetkezetek gazdálkodását érintő, fordulatokban bővelkedő folyamatok zajlottak, amelyek figyelembe vették a társadalmi reakciókat és igényeket is. Különösen lényeges részem volt a gazdaságpolitika egészébe illeszkedő beruházás- és hitelpolitika, amely már az 1950-es évek elején is okolható volt a termelőszövetkezetek eladósodásáért. Az 1953-on és 1956-on átívelő, új szempontokat felvető megközelítés árnyalja a már 1990 előtt kialakított történeti periodizációt. A pártvezetés többek között (1) érzékelte és ismerte az agrárpolitikából fakadó problémákat, (2) és bár egyensúly és felelősség nélkül, de folytatta a kollektivizálást, miközben mérsékleltre intett. Az „új szakaszban” folytatódott a megoldáskeresés, azonban az 1954. évi termés kiesés és bevételcsökkenés tovább nehezítette a felbomlást elkerülő termelőszövetkezetek gazdasági helyzetét. A mikroszintű forrásfeltárás által kimutatható, hogy a termelőszövetkezetek vezetése és tagsága sem értett egyet a teljesen ellenőrzött és irányított, rugalmatlan gazdálkodással, amelyen nem segített a nagyüzem jegyében történő eszköz-, föld- és humánerő-koncentráció. A tagok anyagi érdekltségének az emelése ellentmondásokat szült, egyrészt így lehetett a tagságot a termelésben érdekeltté tenni, illetve vonzóvá tenni a magángazdálkodók számára a nagyüzemet, másrészt, az eredménytől függően egyen-

132 Földművelésügyi Minisztérium. 0013/65/1956. szigorúan titkos sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz a mezőgazdasági termelőszövetkezetek további megsegítéséről. Bp., 1956. október 6. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b. 188. ő. e.

lőtlenséget alakíthatott ki a termelőszövetkezetek között. Az év végi zárszámadás erőpróba is volt egyben, amely szembesítette a közösen gazdálkodókat és az állampártot is a kollektivizálás kudarcával. Így, ellentmondásos módon, de állami érdek is lett a nem működő, az alapszabályt sem betartó termelőszövetkezetek feloszlása.

CONTENTS

STUDIES

Dániel Bácsatyai The Origin and Preservation of the Income Register of Béla III and his Prelates	423
Gábor Kármán Writing in the Turkish Manner. The Political Communication of Gábor Bethlen towards the Ottoman Empire	443
Iván Kis Research of István Kaprinai and the Hunyadi Era. Sources and Working Methods	471
Dávid Turbucz Certain Decisions Made by the Hungarian Political and Military Leadership during World War II. Miklós Horthy's Network of Contacts	503
Dániel Luka From Final Account to Final Account. Cooperative Farming in the Rákosi-era	521
Attila Novák Simon Wiesenthal and Hungarian State Security (1964–1981)	551
IN MEMORIAM	
Attila Pók Tibor Hajdu	569

E számunk szerzői

Bácsatyai Dániel, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Kis Iván, pályázati referens, Tempus Közalapítvány, Stipendium Hungaricumy ● Luka Dániel, történész, agrártörténet-kutató ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Pók Attila, ny. tudományos tanácsadó, ELTE HTK TTI, Jelenkortörténet osztály ● Turbucz Dávid, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.ertzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

